

A népi jog és a nemzeti jog

I. Nemzeti és népi eszme a jogtudományban — a történeti jogi iskola. — II. A népi, nemzeti gondolat fejlődése Magyarországon és helye a XIX. század magyar jogtudományában. — III. A „népi jogélet“ kutatására irányuló mozgalom megjelenése és társadalmi gyökerei Magyarországon. — IV. A magyar élet és az „idegen jog” ellentéte — a mozgalom jogpolitikai jellege. — V. „Népi jog” — néprajz — jogtörténet. VI. A „népi jog” fogalma és tartalma, s a „népi jogélet” kutatásának lehetősége. — VII. Nemzeti jog — szocialista jog.

A címben összefoglalt két probléma, a nemzeti és a népi jog problémája, nem szükségképpen függ össze. A kérdés ily módon való felvetése tehát már eleve indoklást igényel. Ezt az indoklást abban adhatjuk meg, hogy Magyarországon — a sajátos társadalmi-történeti viszonyoknak megfelelően — a népi jog és a nemzeti jog mint társadalmi követelmény, helyesebben egy szűkebb társadalmi osztály követelménye egymással összefüggésben jelent meg. Ez az összefüggés — a társadalmi tartalomnak megfelelően — mindig visszafelé irányuló, tehát reakciós szemléletet jelentett, ahogyan reakciós tartalommal kapcsolódott egybe ez a két fogalom külföldön is. Ismeretes, hogy a népi és a nemzeti fogalom összekapcsolódása a jog területén első ízben — és a történelmileg hosszabb időre hatásosan — a XIX. század elején Németországban, a történeti jogi iskola elméletében, a romantika eszmeáramlatának égisze alatt történt meg. A történeti iskola eszme körében való sajátos kapcsolat folytán (amely azonban társadalmi-történeti helyzetet fejezett ki) a két fogalom el is vesztette — a szó valódi, tehát a társadalmi haladást kifejező értelmében vett — nemzeti és népi jellegét is. Ugyanez lett a sorsa a népi és a nemzeti jog magyar megjelenésének is.

A német történeti jogi iskolára hivatkoztunk. Ez a hivatkozás elsősorban azért indokolt, mert a magyar társadalom fejlődése sok tekintetben hasonlít a német társadalom fejlődésére, és ez a hasonlóság éppen a nacionalizmus kibontakozó jellegét, a „nemzeti” ébredésnek, fejlődésének társadalmi tartalmát illetően szembetűnő. Németországban és Magyarországon is a „nemzeti”-nek bizonyos határozott, a *polgári fejlődéssel szemben* álló tartalma volt. Ez azért jelentős, mert — mint ismeretes — a nacionalizmus eredendően a polgári fejlődést segítő, ebből a folyamatból származó ideológia. A „nemzeti” sajátos jellege német és magyar földön részben abból származott, hogy mindkét ország esetében a polgári fejlődés sok tekintetben külső hatalommal függött össze, így a „nemzeti” mozgalom és ideológia visszafelé, a *feudális társadalom felé forduló* tartalmat is kaphatott. Ennek a sajátos nemzeti szemléletnek volt legpregnansabb képviselője a német történeti jogi iskola, amelynek egyes elemei a magyar jogi nacionalizmusban is fellelhető vonásokká váltak. Ilyen például a nemzeti jognak a múlt jogával, illetőleg ebből következően ezt az elmúlt történeti jogot őrző, „népi” joggal való azonosítása; ilyen a jognak mint kultúrjelenségnek a népszellemből, a nemzet „lelki” alkatából való származtatása, és más kultúrjelenségekkel, mint irodalom, zene stb. azonos síkra való állítása; ilyen a jogalkotás tagadásával sajátosan jogi formában megjelenő kultúrpezzimizmus, az ésszel szemben az irracionális, ösztönös erők igenlése stb.

Marx, midőn a történelmi iskola filozófiai kiáltványát bírálta, az ősför-ráshoz, Hugohoz nyúlt vissza. Mint írja: „A történelmi iskola a forrástanul-mányt tette jelszavává, forráskedvtelését addig a végetig fokozta, hogy azt várja a hajóstól, ne a folyamon, hanem a forrásán hajózzék: a történelmi iskola tehát méltányosnak fogja találni, hogy visszamegyünk a *forráshoz*, *Hugo természetjogához*.”¹ Számunkra, amidőn a népi és a nemzeti joggal, akár magyarországi megjelenésével is foglalkozunk, az eszmei forrás, ahonnan ez az ideológia konkrét hazai megjelenésében is táplálkozik, a történelmi iskola, illetőleg a történelmi iskolában is kifejeződő romantikus eszmekör. Indokolt tehát, ha csak nagyvonalakban is, de felvázoljuk a nemzeti jog és a népi jog kapcsolatának megjelenését a német történelmi jogi iskolában, annál is inkább, mert a „népi” jelző éppen úgy csak a hamis, visszafeléforduló nacionalizmus indoklására és leplezésére szolgált Németországban, mint Magyarországon. Ehhez azonban még hozzá kell tennünk: ahogyan a „nemzeti” is lényegében polgári tartalmától megfosztva, meghamisítva került be a történelmi iskola eszmei kincsestárába, ugyanúgy hamis volt a nép fogalma is. Népen ugyanis — a romantikus eszmekörnek megfelelően — a hagyományokat, a múltat őrzőnek felfogott parasztságot értették. Körülbelül ilyen tartalommal vált a népi jelző nálunk is a népi jog elemévé.

Az elkövetkezendőkben tehát — a német történelmi jogi iskolára röviden visszapillantva — megpróbáljuk történetileg bemutatni a népi és a nemzeti jog követelésének megjelenését a magyar társadalomban (elsősorban az 1930—40-es évek népi jogéletét kutató mozgalmában), a kettő kapcsolatának társadalmi tartalmát, végül megkíséreljük meghatározni a „népi jogot” és a nemzeti jogot, társadalmi tartalmukkal és a funkciójukkal együtt.

I.

A német nacionalizmus, a német történelmi és népi szemlélet — a sajátos társadalmi-történelmi fejlődés folytán — nem azonos a polgári fejlődést legtisz-tábban megvalósító francia polgárság nacionalista ideológiájával.² A francia felvilágosodással hasonló utat járó német ideológiától természetesen nem lehet megtagadni a haladó jelleget. A német felvilágosodás nagy neveihez, mint Lessing, Herder, Goethe és Schiller, a német reakciós történet- és irodalom-történetírás megkísérli ugyan a saját szemléletének megfelelő vonásokat tapasztani, de sikertelenül. A német polgárság nagy ideológusait is kötötte kisebb-nagyobb mértékben a korabeli német társadalom ballasztja, de esz-méik összképét tekintve, felülemelkedtek e kicsinyes viszonyok szabta korlátokon, s polgári, nemzeti felfogásuk elsősorban a német haladást szolgálta.

¹ MARX: A történelmi jogi iskola filozófiai kiáltványa. MARX—ENGELS: Művei. 1. köt. Bp. 1957. 78. p.

² Meg kell jegyeznünk, hogy a nacionalizmusnak ez az útja sem töretlenül haladó. Haladó addig, amíg a polgári osztály is az. A polgári társadalom imperializmusba fordulásával a nemzeti eszme itt is felvette a fejlődés ellen ható elemeket, az exkluzivitást, más nemzeteket lenéző és elnyomni kívánó sovinizmust, és — különösen a gyarmatosítás során — a faji gőgöt. Érdekes, hogy pl. francia vonatkozásban a kétféle nacionalizmus különbözőségét és konzervatív, reakciós megjelenését a progresszívvel szemben egy a kérdéssel foglalkozó legújabb francia tanulmány is felveti. Ld. GIRARDET, Raoul: Pour une introduction à l'histoire du nationalisme français. Revue Française de Science Politique, Vol. VIII. No. 3. Septembre 1958.

Ez a nemzeti szemlélet, amelyhez a franciához hasonló hisztorizmus³ kapcsolódott, természetesen nem azonos a francia forradalom után elburjánzott, ellenforradalmi jellegű, romantikus nacionalizmussal, népiességgel és történetiséggel. Bár már a német felvilágosodás is tartalmazott romantikus elemeket, mert az a társadalom, amelynek talaján született, egyenesen predestinálta erre — így érthető, hogy a német klasszicizmust és a kezdődő romantikát nem lehet teljesen kettéválasztani —, mégis az igazi fordulatot a francia forradalom és az azt követő események hozták meg.

A francia forradalmat követő események kettős jelleggel hatottak a német társadalomra. Napóleon háborúi, a Rajnai Szövetség megalakulása, s ezzel együtt a polgárság uralmát tükröző jogszabályok érvénye a rajnai országokban utat nyitott a német tőkés fejlődésnek, a polgárság felemelkedésének. A francia hódítások következtében megerősödött német nacionalizmus azonban nemcsak a hódítók ellen irányult, hanem minden ellen, ami a francia névvel összekapcsolódott, tehát a német polgárság érdekeit szolgáló intézmények és viszonyok ellen is. Ez a polgári fejlődéstől immár eltántorodott, tehát lényegében hamis nacionalizmus a „nép háta megett”, a porosz égisz alatt történő egységesítés érdekében hatott, s teljesen kiszolgáltta azt a visszatekintő birodalmi gondolatot, amelynek első gyakorlati következménye a vámszövetségben valósult meg.

Ez a hamis nacionalizmus kialakította a maga történeteszemléletét is, amely lényegileg történelemellenes volt, mert nem a fejlődést szolgálta, hanem a maga elvakult ellenforradalmi tartalmától meghatározva, lényegileg ki akarta törölni a történelemből a francia forradalmat, összes következményeivel, s történelmet csak a mozdulatlanságot képviselő középkorban látott. Konzervatív jellegének megfelelően a fejlődést csak a *múltra* vonatkozóan ismerte fel. Ez a nemzetellenes nacionalizmus — amely ellen a korabeli és a későbbi nagy német írók, Goethétől és Heinetől Thomas Mannig tiltakoztak — a történetietlen hisztorizmus és az irracionális, az érzelmeket olyan korban abszolutizáló romantika, amelyben valóban az érzelmeket használták fel a társadalmi fejlődés ésszerű felismerése ellen, ezek voltak IV. Frigyes Vilmos porosz király „keresztény-germán” ideológiájának összetevői. S feltűntek a német szellemi élet hivatalos vezetői sorában Friedrich Karl v. Savigny, Jacob Grimm s a heidelbergi romantika alakjai. A hegelianizmus egyre inkább ellenzékbe vonult, s a baloldali hegelianusok közül kezdett már kiemelkedni a német társadalmi haladás igazi képviselője: Marx.

³ A polgári történetírásban és filozófiában elterjedt az a nézet, mely szerint a felvilágosodás képviselői szemben állottak a hisztorizmussal, és a történeti szemlélet csak egyértelműen és csak a romantikával együtt jelentkezett. Holott a hisztorizmus a felvilágosodással is párosult, így a haladó nemzeti eszmének is kísérője volt. A felvilágosodás történetírása a múlt társadalmi ésszerűtlenségének történeti bemutatásával éppen megdöntése szükségességét jelezte. A felvilágosodás történetisége tehát a történeti tényeket érvként alkalmazta a múlt ellen, ahogyan nacionalizmusát sem a múltbeli kiválóság bemutatásával akarta a múlt képére formálni, hanem a nemzeti teremtő erőn lényegében a polgári teremtő erőt értette. Egyes polgári szerzők is rábukkantak már a felvilágosodás és a hisztorizmus kapcsolatainak egy-egy szálára. Így pl. PRELLER, Hugo: Rationalismus und Historismus. Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärung und der Gegenwart. (Historische Zeitschrift, Bd. 126. 1922) A felvilágosodás képviselőit a hisztorizmus előfutárainak, esetenként megjelenítőinek tekinti Meinecke is. (MEINECKE, Friedrich: Die Entstehung des Historismus. München — Berlin, 1936. — Ld. SEEBERG, Erich: Zur Entstehung des Historismus. Historische Zeitschrift, Bd. 157. 1938)

Marx és társai, Engels és Heine egyaránt szemben álltak a reakciós, porosz hatalmi törekvések céljait szolgáló, középkorba tekintő ideológiával és képviselőivel. A kor és a társadalom jellemzésére idézzük talán Heine álombeli „beszélgetését” Barbarossa Frigyes császárral, a „Németországi utazás” (Téli rege) c. költeményéből:

„A középkort az igazít
Kibirnám! szenvedése
nem bántana, Csak válts meg itt
e korcs seregtől és a

lovagrendtől — kamásniban!
Undok kevercs e pép, mely
örjögő gót s hazug modern:
se hal, se hús, csak émely.

E ripacstruppnak vágj közé,
színházát csukd be! Trágár
paródiát ne tűrj tovább —
inkább jöjj vissza, császár.”

(Rónai Mihály András fordítása)

Heine gúnyos sorai valóban találóan jellemzik IV. Frigyes Vilmos középkor felé forduló politikáját. Az európai reakció általános élénksége, a restaurációs törekvések Németországban — s Poroszországban különösen — a felvilágosodás hatására létrejött változásokat megsemmisítő politikában jelentkezett, s a porosz király ennek érdekében — Engels szavaival élve — „belekapaszkodott mindenbe, ahol még valami középkorit talált”.⁴ A romantikus nemzeti szemlélet tehát a „keresztény-germán ideológia” részeként közvetlenül szolgálta a porosz abszolútizmus birodalmi törekvéseit. Thomas Mann igen jól látta, hogy ez a nemzetiesség, az ilyen társadalmi és ideológiai alaptól sarjadt és táplálkozó nacionalizmus egészen más, mint a szabadsággal és a polgári demokratikus fejlődéssel összekapcsolódó nemzeteszmé, amely Franciaországban a francia forradalomban született. Ez a nemzet „forradalmi és a szabadságnak megfelelő fogalom, amely az emberiséget is magában foglalja, amely belpolitikailag szabadságot, külpolitikailag Európát jelent”. Ez azonban — mutat rá Thomas Mann — Németországban idegen volt, a német szabadságeszmének valami népies — antieurópai jellege van, amely nagyon közel áll a barbárhoz, „ha ugyan nem egyenesen nyílt és kinyilatkoztatott barbárságban nyilvánul meg, mint napjainkban”.⁵

Amint arra már utaltunk, az eddigiekben jellemzett hamis nacionalizmus és álnépi gondolat legkifejezettebben a XIX. század eleji német jogtudományban nyilvánult meg. Ha Heine költeményében, a „Németországi utazás”-ban tovább lapozgatunk, egyszerre (s nem véletlenül) ezt a figyelmeztetést olvashatjuk:

⁴ ENGELS: IV. Frigyes Vilmos, Poroszország királya. *Rheinische Zeitung*, 1843. december 8. — MARX—ENGELS: Művei. I. köt. Bp. 1957. 449. p.

⁵ MANN, Thomas: *Deutschland und die Deutschen*. — *Gesammelte Werke*. Bd. 12. Berlin, 1956. 565. p.

„Őrizkedj tőle és ne menj
Északra! Vár a csendőr,
a Történeti Iskola,
a Király és a rendőr!”

(Rónai M. A. ford.)

A „történeti iskola” nem ok nélkül áll Heine költeményében a csendőr, a király és a rendőr kevésbé megtisztelő társaságában. Valóban központi helyet foglalt el a XIX. század eleji német társadalom reakciós ideológiai rendszerében. Ha egyes újabb szerzők a történeti jogi iskola fejét, Savigny tartották a romantika döntő súlyú gondolkodójának,⁶ ez jórésben nem Savigny személye történelmileg véletlen súlyának, hanem a jogi nézetek akkori, az egész ideológiát befolyásoló hatásának és hozzátehetjük: a XX. századi romantikus és misztikus eszmék képviselői Savigny felé irányuló, történelmileg immár szükségszerű megbecsülésének köszönhető. Az álhisztórizmus a történeti jogi iskolában volt a legkifejezettebb, a leginkább a fejlődés ellen ható, a legértelemellenesebb, amelyben a népi és történeti gondolat misztifikáltan, valóban a teuton őserdőkre emlékeztető módon jelentkezett. Szemlélete, a nép misztikus teremtőerejéről vallott elmélete, a „Volksgeist” gondolata alapvetően hatott más tudományokra is. A történeti iskoláról más helyen már szóltunk,⁷ itt most csak az egész romantikus reakcióban betöltött szerepére s a nemzeti jog, népi jog gondolatának a jogtudomány fejlődésére gyakorolt hatására térünk ki.

Savigny, a történeti iskola feje, tanításaiban is kifejezett reprezentánusa volt a német polgár kettős alkatának. Ő volt az, aki Thibaut kodifikációs javaslata ellen — akkor, amidőn az a Code Napoléon helyét a modern viszonyokat erősítő, egységesen kodifikált jogszabályokkal akarta betölteni — szenvedélyes vitairatban lépett fel,⁸ és ennek során kifejtette híres elméletét a népszellem teremtő erejéről, a jog irracionális keletkezéséről és organikus fejlődéséről, s ő volt az, aki már a birtokról szóló híres munkájában⁹ meghír-

⁶ Így pl. Alfred Baumeier: „Savigny, s nem Schelling a későbbi romantika döntő gondolkodója. Hegel mellett a történeti jogi iskola csendes metafizikája a kor legerősebb filozófiai hatalma.” (Der Mythos von Orient und Occident. Eine Metaphysik der Alten Welt. Aus den Werken von J. J. Bachofen. Mit einer Einleitung von Alfred Baumeier München, 1926. CXXIII. p.)

⁷ Ld. KULCSÁR Kálmán: Marxizmus és a történeti jogi iskola. Jogtudományi Közöny, 1955. 2. sz.

⁸ SAVIGNY, Friedrich Karl von: Vom Beruf unsrer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Heidelberg, 1814. (Mi az 1840-ben megjelent második kiadást használtuk.) — Megjegyzendő, hogy a Thibaut által hirdetett kodifikáció a mai burzsoá jogtörténészek egy része szerint is a polgári értelemben vett, tehát valódi nemzeti állam kialakulásának útját egyengette volna. Franz Wieacker pl. Thibaut munkáját az „előítéletektől mentes patriotizmus szép bizonyítványá”-nak mondja, s utal arra, hogy ez a kodifikáció a Code civil példájára készült volna, és alkalmas lett volna a szétört nemzet szellemi egységének megteremtésére. Ezzel szemben Savigny-t Wieacker is a konzervatív restauráció hívének tekinti. (WIEACKER, Franz: Privatrechtsgeschichte der Neuzeit. Göttingen, 1952. 234—235. p.)

⁹ SAVIGNY: Recht des Besitzes. 1804. — Savigny birtoktana kétségtelenül a fel-törekvő burzsoázia érdekeit tükrözte. Ennek társadalmi alapjára meggyőzően mutat rá VILÁGHY Miklós: A birtokvédelem problémája c. tanulmányában. (AJI Értesítője; I. köt. 2. sz. 135. p.) Kevéssé meggyőző viszont SZENDE Pál fejtegetése (Római, germán és szociális jog. Századunk, 1934. 107—108. p.), amelyben a Savigny-féle birtokelmélet konzervatív, az arisztokrácia érdekeit szolgáló jellegét hangsúlyozza Sohmler támaszkodva

dette a magánjogban sokáig uralkodó akaratisméletet, amely a polgárság legfontosabb gazdasági érdekeinek felelt meg. Ő volt az, aki a német „népszellem” működését olyannak mutatta, amely átvette és sajátjává alakította az ismét csak a német polgárság érdekeit szolgáló római jogi elveket.¹⁰ Végül ő volt az, aki két hatalmas méretű munkájában valóban briliáns módon, remek jogászai technikával mérte a római jog elveit a kapitalista viszonyok követelményeihez.

A történeti iskola tanítása — mely szerint a jog organikusan fejlődik, s ezt a fejlődést a mesterséges beavatkozás csak eltorzítja — lényegileg az adott állapotok tükrözését, de egyben apologetikáját is jelentette, hiszen a *megelevőt*, a pozitívát — amelyből IV. Frigyes Vilmos gondosan igyekezett már kiküszöbölni a felvilágosodás hatását, „mesterséges” befolyását — a népszellem fejlődésének megnyilatkozásaként, s mint ilyet, a legjobbnak és a legmegfelelőbbnek fogta fel. Ezzel a felfogásával nagy szolgálatot tett a „nép” irracionális teremtőerejét hangsúlyozó romantikának az irodalom, a nyelvtudomány és a filozófia terén is, s egyúttal jelentős lökést adott a néptudományok fejlődésének. Idézzük most Savigny elméletének legtömörebbben kifejező néhány mondatát, amely szállóigévé vált a jogtudományon kívül is: „Ahol először írott történelmet találunk, a polgári jognak már meghatározott, sajátosságosan a népnek megfelelő karaktere van, úgy mint a nyelvnek, az erkölcsnek, az alkotmánynak. Igen, ezeknek a jelenségeknek nincs elkülönült létük, ezek csak egy népnek egyes erői, tevékenységei, amelyek a természetben elválaszthatatlanul kötöttek, és csak a mi szemléletünkben jelennek meg mint külön sajátosságok. Ami őket egy egészhez fűzi, ez a nép közös meggyő-

azzal az érveléssel, hogy Savigny az *usus modernus* birtokjogával szemben a tiszta római „úri birtokot” támasztotta életre. Szende azonban végül maga is megállapítja, hogy ez csak ideiglenes életrekeltség volt. Véleményünk szerint Savigny birtokelméletében is az *akarati*-jelleg a lényeges, s a távlati hatású is, ez pedig a burzsoá viszonyok kétségtelen tükrözése.

¹⁰ Savigny viszonyát a római joghoz — a társadalmi viszonyok vizsgálatának mellőzése következtében — polgári jogtörténészek nem tudják megmagyarázni. Wieacker pl. meglepőnek és következetlennek nevezi ezt a fordulatot, és azzal magyarázza, hogy a római jog organikusan beépítésével a német jogfejlődésbe Savigny lényegében feladta a romantikus népfogalmat, és megállapítja, hogy az európai Savigny (mint Goethe is) a spontán nemzeti történelemélmény és az európai tradíció konfliktusában az össz-európai kultúra és antik alapjainak javára döntött. (I. m. 235—236. p.) A valóságban természetesen az ilyen döntés semmiképpen sem Savigny európaer-voltán múlt. Távlatilag is ható szemlélete ugyanis bizonyos fokig éppen anti-európai, sok tekintetben provinciális jellegű volt. Elméletében a társadalmi viszonyok sajátos kettőssége okozta ezt a „törést”, amely e viszonyokhoz való kapcsolatában még törésnek sem nevezhető. Savigny a kor uralkodó ideológiájával igyekezett alátámasztani és indokolni a társadalmi viszonyokból adódó tényleges elméleti igényeket. — Érdekes viszont, hogy a német jogtörténet szinte egyöntetűen a római jog recepciójának tulajdonítja az ún. népi jog és a hivatalos jog ellentétét. Mitteis pl. megállapítja, hogy az „idegen jog” egészen új gondolkodásmódot és azt a jogászai logikát hozta magával, amely a nép számára teljesen érthetetlen volt, így moly szakadék támadt a jog és a nép között. (MITTEIS, Heinrich: *Deutsche Rechtsgeschichte*. 5. Aufl. Berlin, 1958. 174. p.) Hans Fehr pedig a történeti iskola érveinek felhasználásával írja a következőket: „Egészen új elválasztás lépett fel, és a legnagyobb energiával tört magának utat, a népjog és a jogászai jog elválasztása. Ebben az elválasztásban nemcsak a behatoló római jog a vétkes, hanem a humanizmus is. Mert elválasztotta a népet a tanult világtól. A népjogban a valódi, tradicionálisan meghatározott, a néplelekből előtörő, a hatóságai akarattól függetlenül kialakuló német jog testesült meg.” (FEHR, Hans: *Deutsche Rechtsgeschichte*. Fünfte Aufl. Berlin, 1952. 197. p.) Ez a szemlélet egyébként már a XIX. század elején talajra talált, s a történeti jogi iskola germanista

ződése, a belső szükségesség azonos érzése, amely a véletlen és önkényes keletkezés minden gondolatát kizárja.”¹¹

Ahogy Savigny teljesen azonos jelenségnek tekintette a jogot a nyelvvel, az irodalommal stb., ugyanúgy elutasította a logikai és az esztétikai szempont elválasztását a tudományban.¹² „Népszellem”-elmélete azonban nem az esztétika és a logika összekapcsolását, inkább a logikus, racionális gondolkodás háttérbeszorulását tükrözi. Érdekes jelenség ez Savignynál, akinek gondolkodását a római jog formálta, és akinek magánjogi jellegű elmélkedései logikát és következetességet mutatnak, de a jogelméleti műveiben kifejezésre jutó szemlélet még a racionális felismeréseket is eltorzította. Jogelméleti műveiben is megtalálható néhány helyes ténymegállapításban kifejezésre jutó racionális mag tehát irracionális szemléletének megfelelően torzult el a kifejtés során. Így például felismerte, hogy a jog nem az egyes ember önkényéből folyik, hanem a pozitív jognak is mélyebb gyökerei vannak a nép tudatában, amely az egyes ember tudatában is megnyilvánul. Nem mutatta ki azonban a társadalmi viszonyokhoz való kapcsolatot, hanem azt a Volksgeist irracionális fogalmával helyettesítette.¹³ Ez szükségképpen következett abból, hogy a fejlődésnek ellentmondó jelenség helyességét sem ő, sem későbbi követői sohasem tudták észérvekkel megindokolni. Így az irracionális, a fogalmak misztikus ködbe burkolása, az ész háttérbe szorulása az ösztönös, adott esetben „organikus fejlődés” és ismeretszerzés előtt, mindaz tehát, ami a történeti jogi iskola eszméit kezdetben is jellemezte,¹⁴ elkísérte pályafutásán, és velejárója maradt az általa kialakított nemzeti és népi jogi eszméknek is. (Bár nem vállalkozhatunk sem Savigny, sem pedig a történeti jogi iskola átfogó értékelésére, mégis itt találunk alkalmat arra, hogy Savigny és iskolája érdemeire rámutassunk a történeti módszernek a jogtudományban való alkalmazása terén, és hangsúlyozzuk azt az ösztönző erőt is, amelyet elmélete a módszeres jogtörténeti kutatások megindulása szempontjából jelentett.)

Savigny népfogalmáról még későbbi méltatója is azt írja, hogy abból „hiányzik a rendszeres világosság, amely Hegelnél, az a szociológiai teljesség, ami Herdernél található, de hiányzik a fichtei nemzeti politikai kiélezettség, és a francia forradalom hatalmi – politikai népfogalma is”.¹⁵ Ez a jellemzés jó

ágában általánossá vált. Beseler pl. (a polgári jogtörténet szerint a romanista Puchta ellen irányított éllel) azt írta, hogy a római jog recepciója nemzeti szerencsétlenség volt, s a jogászokat vádolta a népi jog és a jogász jog közötti feszültség megteremtésével. (Vö. WIEACKER i. m. 242. p.) Ezt a szemrehányást egyébként Savigny is megkapta, és pedig Mitteis-től, aki szerint a történeti iskola a római jog „utórecepciójával” tovább mélyítette a szakadékot a jog és a nép között, s amelynek áthidalása így „a jövő legsürgetőbb feladata”. (MITTEIS i. m. 175. p.)

¹¹ SAVIGNY: Vom Beruf... 8. p.

¹² Ld. Wolf: „Ahogy Savigny a logikai és az esztétikai minden elválasztását elutasította, s a tudomány és a művészet teljes egységére törekedett, úgy idegen volt tőle a logikai és etikai, az elméleti és a gyakorlati kanti elválasztása is.” (WOLF, Erik: Grosse Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte. Tübingen, 1939. 369. p.)

¹³ SAVIGNY: System des heutigen Römischen Rechts. Erster Band. Berlin, 1840. 14. p.

¹⁴ Ezekre az elemekre már Marx is rámutatott. Ld. MARX: a történelmi jogi iskola filozófiai kiáltványa. 85. p.

¹⁵ WOLF i. m. 376. p. — Erre mutat rá Wieacker is, aki hangsúlyozza, hogy Savigny népfogalma nem azonos a francia racionalizmus és forradalom népével, ahol a jogban a nemzet spontán akarateremtől ereje a „plébiscite des toutes les jours” (Renan) értelmében nyilvánul meg, s nem is a történetileg kialakult nemzet szociológiai és politikai

érzéssel választja ki a nép fogalmának azon (még ha itt-ott torzítottan bemutatott) jegyeit, amelyek valami módon kapcsolatban vannak a felvilágosodással, a polgári haladás eszmeáramlatával. Savigny népfogalma „politikustörténelmi”, mondja pl. Wolf, és ez nyilvánvalóan kapcsolatban van Savigny azon nézetével — jellemzően egyébként az egész romantika ráció és ész által alkotott fogalomellenességére —, amely a nép meghatározásából kizárt minden elvont gondolkodást, amely a történeti szempontot ebben a vonatkozásban sem tudta a logikaival egyesíteni. A romantikus gondolkodás általánosítás, a logikai fogalomképzés helyett a múltba fordult, és a múlttal kívánta igazolni a jelent, így azután a múlt átörökítése került előtérbe, ez a folyamat lett a lényeges, a döntő.¹⁶

Savigny elmélete tehát a személyi kapcsolatokon túl is összekötő erőt alkotott a jogász Savigny és a romantikának az irodalomtörténetből ismert jelentősebb alakjai között. Elsősorban a szintén jogász Jacob Grimmre gondolunk. Savigny és Jacob Grimm viszonyában a történeti-népi szemléletű romantika egészére jellemző eszmei összeköttetést és megtermékenyítő kapcsolatokat láthatunk. Jacob Grimm a történeti jogi iskola későbbi, germanista ágának vált vezetőjévé, de nem maradt meg csak a jogtudomány művelésénél. Személyében a német folklórisztika is egyik alapítóját tiszteli. Ez ismét érdekes példa számunkra: a jog nemcsak mint a népszellem megnyilvánulása kerül egyszintre a népszellem más termékeivel, de az összekapcsolást a tudós személyében is dokumentálja: Grimm kutatja a jogi régiségeket, a „népi jogot” és gyűjti a népi kultúra más termékeit, a népmesét, népdalt stb.¹⁷ Sőt, jogász területen Grimm következetesebbnek tartotta magát Savignynál is, akitől a későbbi években a római joggal kapcsolatos magatartása miatt eltávolodott. Grimm ugyanis a római jog recepciója ellen foglalt állást, s ennek jelképes megnyilvánulását láthatjuk abban, hogy míg mestere a római jog középkori történetéről, addig ő a német jogtörténetről írt könyvet (*Deutsche Rechtsalterthümer*). Grimm felfogása azonban a jelképeken túlmenően is világosan kifejezi a romantikus népi szemlélet teljes érvényesülését a jogtudomány területén is. Mint romantikus „a népet minden megjelenésében megragadta” — mondja róla Hermann Conrad.¹⁸ Mit jelent ez közelebről? A választ Jacob Grimm munkáiban találjuk meg, elsősorban mindjárt a német jogi régiségekről írt könyvének előszavában. Itt arról szól Grimm, hogy a

valósága, hanem egy ideális individualitás, nem tudatosan kialakult szellemi és kulturális közösség. Ennek a népéletnek része a jogélet. (WIEACKER i. m. 235. p.)

¹⁶ Az átörökítés ilyen intellektus-ellenes fogalmát és folyamatát hangsúlyozza a romantikával kapcsolatban jellemző módon BAEUMLER i. m. CLXXXVII. p. — A romantika észellenességének politikai jellegét még az olyan polgári szerző is elismeri, mint Hans Kohn. Ő ugyanis rámutat, hogy a XVIII. század racionalizmusával való éles szembe fordulás s a múlt hangsúlyozása 1789 elvei elleni küzdelmet jelentett a romantika részéről. (KOHN, Hans: *Romanticism and the Rise of German Nationalism. The Review of Politics*, Vol. 12. No. 4. 243. p.)

¹⁷ Savigny és Jacob Grimm viszonyával — a romantika egészének szemléletéből — a polgári jog- és történettudomány is foglalkozott. Itt csak két legújabb megnyilatkozást említünk meg a vissza-visszatérő probléma köréből: CONRAD, Hermann: *Aus der Entstehungszeit der historischen Rechtsschule: Friedrich Karl von Savigny und Jacob Grimm.* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung, Bd. 65, Weimar, 1947.) WIEACKER: *Savigny und die Gebrüder Grimm.* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung, G. A. Bd. 72. Weimar, 1955.)

¹⁸ CONRAD i. m. 275. p.

népi jog — amely a német jogtörténeti felfogásban a „germán” jogot jelenti a római joggal szemben — a *falusi nép száján él* tovább, és lényegében, tartalmában ez a *német jogi bölcsesség teljesen a népnyelvhez és a népdalokhoz hasonlítható*, amely megjelenésében olyan sajátos, hogy más népeknél nem ismétlődik meg.¹⁹ Ugyanezt a gondolatot állítja elénk, amikor a falusi nép jogi hagyományainak viszonyát például a régi városi joghoz, a friss és erőteljes népdalnak a céhbeli mesterdalhoz való viszonyához hasonlítja.²⁰ De Grimm valóban át akarja fogni a népiség minden megjelenési formáját. A nyelvtörténetre, a népdalra utaló hasonlatai nemcsak Savigny idézett tételének szolgálai utánzását jelentik, sokkal inkább azt, hogy Grimm valóban foglalkozott is a nyelvtörténettel, a népmese gyűjtéssel, s ami lényeges: a joggal azonos módon szemlélte a népiség e „megjelenési formáit”. Mielőtt Jacob Grimm a német jogi régiségekről szóló jogi könyvét megírta volna (1828-ban jelent meg), a már jellemzett nézeteit a „Von der Poesie im Recht”²¹ című tanulmányában foglalta össze. Egyik méltatója szerint Grimm itt „a német jog irracionális elemének felkutatását kísérelte meg”,²² s arra az eredményre jutott, hogy *a költészetnek és a jognak azonos forrása van, magából a népből ered mindkettő*, s a régi időkben valóban szorosan kapcsolódtak is egymáshoz, mint ahogyan a jog és a költészet átörökítése és továbbadása ma is a néphez tartozik.²³

Jacob Grimm tehát tovább vitte — éspedig kifejezetten a romantikus, „népi” tartalmú nacionalizmus felfogásának megfelelően — Savigny tanítását a jog és a nép kapcsolatáról. Savigny — mint láttuk — nemzeti szemléletét elsősorban úgy érvényesítette, hogy a haladó társadalmi viszonyokat és eszméket kifejező, a Code Napoléon mintájára történő kodifikáció ellen emelte fel szavát, az általános franciaellenességnek megfelelően, de a német polgárság valódi érdekeit megtestesítő római jogi recepciót mindenképpen, még saját elméletének logikáját is csorbítva, védelmezni igyekezett. Grimm azonban csak a középkor falusi népének germán emlékeket őrző „joga” felé tekintett, s még a középkori városban érvényesülő jogot is elvetette, nem tartotta eléggé németnek. Savigny még vallotta, hogy mint a nyelv, a vallás stb. területén, úgy a jog vonatkozásában is termékenyítően hat az idegen befolyás, Grimm viszont a német jog megújulását csak az idegen elemek száműzésével, csak a régi jogra támaszkodva tartotta lehetségesnek. Grimm e meglehetősen barbár jellegű jogi sovinizmusa nem szállt sírba vele, tovább élt és fejlődött, sőt ez a jogi nacionalizmus napjainkig is hat.²⁴

¹⁹ GRIMM, Jacob: Deutsche Rechtsalterthümer. Vierte Ausg. Leipzig, 1899. IX. p. — Megjegyzendő, hogy Eichorn a Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte 1808-ban. megjelent kötetében a német jog történetét a nemzeti jellemmel és a folk-jellegű hagyományokkal összhangban levő jogi fejlődés folyamatosságában kereste.

²⁰ Uo. X. p.

²¹ GRIMM: Von der Poesie im Recht. Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft, Bd. 2. 1815.

²² CONRAD i. m. 278. p.

²³ Igen közel áll ez Savigny álláspontjához, aki szerint a magánjog szabályai a néphit szabályai voltak (Vom Beruf. . . 9. p.), és aki szerint a jogot a szimbolikus cselekményekben kell keresni (System des heutigen römischen Rechts. 16. p.). Éppen ezért jogtörténeti jelentőségét polgári méltatói joggal látják inkább abban, hogy kérdésfeltevése arra irányult: mi volt a jog helye a múlt összkultúrájában. (Vö. WIEACKER i. m. 241. p.)

²⁴ A terjedelem korlátozott volta nem engedi meg, hogy a fejlődést tovább kísérhessük, és lényegében szükségtelen is lenne, hiszen a nemzeti jog és népi jog fogalmának

A jogi nacionalizmus klasszikus példáját jelentette a történeti jogi iskolában megjelent szemlélet. A nemzeti jog követelésének nacionalista ízű megjelenése ugyanis általában arra hivatkozott és hivatkozik ma is, hogy a nemzeti jog a nép által őrzött, a nép szellemében, lelki alkatában meglévő sajátosságokat fejez ki. Így jelent ez meg Gierkénél, és erre utal a germanista jogtörténész Brunner is, midőn azt állítja, hogy „egyik nép sem gondolkodhat a másik lelkével”.²⁵ A jogi nacionalizmus tehát irracionális tartalommal jelent

azon jegyeit, amelyek magyar megjelenésükben is lényegesek, már megismertük társadalmi szülőjükkal együtt. Nem mulaszthatjuk el azonban a német jogi nacionalizmus egy másik nagy alakjának felvillantását, aki már a második birodalom, a Hohenzollern császárság viszonyai között, a XIX. század második felében és a századfordulón hirdette a nemzeti jog gondolatát. Otto Gierke elmélete egyébként is tanulságosan tükrözi a századvég megváltozott társadalmi viszonyait. A történeti szempont a „spekulatív” rendszeralkotással szemben nála is elsődendő. Savigny, Eichorn és Grimm jelentőségét éppen abban látja, hogy a jog történelmi lényegét fedték fel, amely minden spekulatív rendszer nélkül a valóságot tárta fel, és olyan szilárd talajt teremtettek a jog számára, amelyre bátran építhetett a pozitív jog tudománya éppen úgy, mint a jogfilozófia. Savigny-ék alapvető gondolatait ő is elfogadja: „a történeti felfogás szerint a jog az emberrel adott együttélésnek (Gemeinleben) lényeges alkotórésze. Ebből következik, hogy azonos az egyéneket összekapcsoló és túlélő társadalmi lét többi alkotórészével, mint a nyelv, vallás, erkölcsiség, erkölcs, gazdaság, művészet, tudomány és külső kötelekiszervezetek—...” (GIERKE, Otto: *Naturrecht und Deutsches Recht*. Frankfurt a. M. 1883. 7—8. p.) Gierke szerint minden jog nemzeti jog, része a nemzet belső karakterének, életsorsának, amelyben részesül, és amelyet visszatükröz. Ilyen értelemben, mondja, valóban a népszellem teremt a jogot, amelyet végül is az általános jogtudattal azonosít. De a társadalmi viszonyok már fejlődtek, kialakultak a monopoltökés társadalom jogi igényei is, és ezek a viszonyok, ezek az igények tükröződnek a jogelméletben is. Gierke jogfilozófiája még a történeti iskola hagyományos útján halad, de már a feltörekvő újat is szolgálja. „A jogtudat — írja — nemcsak teremtő módon viszonylik a joghoz, hanem kritikailag is: elveti a fennálló jogot, mint célszerűtlent, és megváltoztatását kívánja, elveti az érvényes jogszabályokat, mint igazságtalanokat, és megsemmisítésüket követeli. A jogérzet e joggal szembeni autonómia nélkül nem lenne haladás a jogtörténetben.” (Uo. 10. p.) Ez bizony már további lépés a történeti iskola jelent igazoló törekvéseivel szemben. Jellemző azonban, hogy Gierke a kialakuló monopolkapitalista alakulatokat a régi germán közösségekre igyekszik visszavezetni (vö. *Das deutsche Genossenschaftsrecht*. I—III. Berlin, 1868—1913.), történeti érvekkel teremtve így folytonosságot homlokegyenest más jellegű társadalmi alakulatok között. A nacionalista „népi” jog egyébként is nem egy olyan vonással rendelkezett — a maga feudális jellegében —, amely megfelelt a kialakuló monopolkapitalizmus jogfejlődésének is. Ilyen vonás volt pl. a magán- és a közjog egyesítésének követelése, amelynek eszméjét már Eichorn felfedezte a germán jogban, s ez Gierkénél is mindig visszatérő gondolat volt. (Vö. pl. *Soziale Aufgabe des Privatrechts*. Vortrag vom 5. April 1889. 12. p.) Anélkül, hogy messzemenő következtetéseket vonnánk le, megemlíthjük, hogy Erich Wolf 1939-ben némi dicsekvéssel mutatott rá, miszerint ezt a gondolatot — a *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* 7. kiadásának 575. oldalából kitűnően — Alfred Rosenberg is elismerte és méltatta mint a német jogfelfogás egyik alapvető elemét. (Ld. WOLF i. m. 573. p.) A polgári szerzők számára érthetetlen ellentmondás Gierke birodalmi eszméje, az állami mindenhatóság igénylése és a testületi autonómia gondolata között (ilyen feloldhatatlan ellentmondást lát pl. Gierke elméletében Friedmann is. Ld. FRIEDMANN, W.: *Legal Theory*. London, 1947. 166—167. p.) végeredményben nem ellentmondás. Pontosán tükrözi a második birodalom nagyhatalmi törekvéseit és a vele szépen megférő monopolkapitalista viszonyok kialakulását. Mindez történeti keretben, organikus fejlődés eredményeként, meglehetősen óvatos megfogalmazásban. Mert igaz, hogy Gierke a jogtudatnak kritikai szerepet is tulajdonít, de ugyanakkor leszögezi, a jog mégis csak jog, ha igazságtalan is. A német társadalmi fejlődés sohasem engedte meg a jogfilozófia számára sem az állam féltételét, s még a legszélsőségesebb irányzatok, mint a szabad-jogi iskola is, lerótták a maguk áldozatát az állami mindenhatóság oltárán.

²⁵ BRUNNER—HEYMANN, Heinrich: *Grundzüge des deutschen Privatrechts*. IV. Aufl. 1927. 265. p.

meg a német történeti jogi iskolában is, és méginkább irracionálizálódott későbbi formájában, amidőn a nacionalista ideológia maga is (eltekintve az újonnan felszabadult vagy a szabadságáért küzdő gyarmati népek fejlődésében játszott szerepétől) — immár minden formájában — irracionális, haladásellenes tényezővé vált. Nem csodálatos tehát, ha a történeti iskola ideológiájában meglevő elemeket ismerhetjük fel a nemzeti jog magyar követelésében, midőn az *nem* a polgári haladással volt kapcsolatos. (S ilyen kapcsolat csak az 1848-as polgári forradalomban, illetőleg az előkészítés folyamatában mutatható ki.) S az sem meglepő, hogy a nemzeti jog ilyen értelmű követelése a népi jogi szemléletnek a történeti iskolában már megismert vonásaival párosult.

II.

Magyarországon — a kézenfekvő hasonlóságok ellenére — bonyolultabb a nemzeti és népi eszme haladó és reakciós jellegének elválasztása, mint a német társadalom fejlődésében. Németországban a rövid német felvilágosodással együtt, amely a polgári fejlődéssel egy síkba esett, haladó volt a nemzeti és népi gondolat is, de midőn a feudális maradványokat őrző porosz birodalmi gondolat zászljára került, átformálódott és visszatekintő misztikus népszellemmé változott. Nálunk a helyzetet az bonyolította, hogy az ország a Habsburg-császárok jogara alatt, lényegében tehát idegen elnyomás alatt élt, ebből következően az osztrák abszolutizmussal való szembenállás ürügyén, nemzeti jelszavak alatt a feudálist is lehetett védelmezni. (Ilyen „lepel”-szolgálatot tett a feudális érdekeknek Németországban a franciaellenesség, ahol szintén fel lehetett lépni a polgári haladás ellen nemzeti jelszavakkal.) A nemzeti gondolat így a magyar társadalom fejlődése idején több ízben is szembe került a polgári haladással, illetőleg a feudális uralkodó osztály a maga kiváltságait az egész nemzet érdekeire és történelmére hivatkozva védhette meg mint nemzeti intézményeket. Ez történt például II. József uralkodása idején. II. József felvilágosult abszolutizmusa sok tekintetben a feudális kiváltságok és a feudális társadalom idejétmúlt visszasságai megszüntetésére irányult, természetesen tekintet nélkül a történelem során kialakult, múltat idéző „sajátosságokra”. Ebben az időben hazánkban politikai tényezőként csak a nemesség jöhetett számításba. Számottevő magyar polgárság nem volt, így a nemzeti gondolat — a nemesség osztálykiváltságai védelmében — objektíve szembe került a társadalmi haladással. *Az osztályellenállás a nemzeti ellenállás köntösében jelentkezhetett*, s nem lévén olyan művelt osztály, amely számára a társadalmi haladás a nemzeti törekvésekkel is összeesett volna, a magyar felvilágosodás sajátos formát mutatott.

Rendkívül jellemző, hogy — mint látni fogjuk — a magyar nemzeti törekvéseket csak ott kísérte a nemzeti jogot követelő ideológia, ahol ezek a törekvések a múltba fordulva, a múlt maradványait szolgálták. A polgári fejlődéssel egybeeső nemzeti eszme számára nem a nemzeti jog, a hagyományos, a történeti, tehát a feudális jog volt a cél, hanem a polgárosodásnak megfelelő jogrendszer.²⁶ Így azután a nemzeti jogot követelő jogtudomány nem is tudta a német történeti iskola érveit meghaladni.

²⁶ Ilyen jellegű fejlődésnek az eredménye pl. a francia Code civil.

A népi gondolat viszont Magyarországon egészen 1848-ig a politikai haladással esett egybe. Igaz ugyan, hogy a felvilágosodás eszméivel jelentkező mozgalmak közül itt csak a Kazinczy-féle nyelvújító, tehát irodalmi mozgalom vezetett sikerre,²⁷ az tehát, amely legkevésbé volt társadalmi-politikai színezetű, de ez a mozgalom is magában rejtette már csirájában a nép felé fordulást társadalmi-politikai irányban is. Természetesen itt is kísértett a feudális, a provincialisztikus-paraszti népiesség, azonban egyre inkább kibontakozott az a végül is a reformkorban, teljesen pedig a szabadságharc és forradalom politikai gyakorlatában kiteljesedő, a nemzeti szellemet, a népi gondolatot a polgári haladással összefogó irány, amely irodalmilag Kölcsey, majd egyre inkább balra tolódva, Erdélyi János, végül pedig egész radikálisan Petőfi szemléletében jelentkezett.

A magyar felvilágosodás és reformkor, valamint a német romantikus reakció népies szemléletének különbségét — Kölcseyvel kapcsolatban — találóan jellemzi Révai: „A romantikus reakció a forradalmi »lázítókkal«, a városi plebejusokkal szemben felfedezi a népet mint az állandóság és békeség biztosítékát és hordozóját. »Népies« érdeklődése ezért túlnyomóan művészi, esztétikai, néprajzi természetű. Így keresi a bizonyítékokat ahhoz a hitéhez, hogy a »nép« örökké egyforma: forradalmi változásoknak tehát nincs jogosultságuk. Kölcsey is a nép felé fordul. Az irodalmat a népköltészetbe akarja begyökereztetni. De ő nem áll meg ennél az esztétikai, romantikus népiességnél. Az ő népiessége szociális . . . A nép az ő számára nem az állandóság és a változatlanosság mellett tanúskodik, hanem a sürgős politikai és szociális változások szükségessége mellett”.²⁸ S ez nemcsak Kölcseyre jellemző, hanem az egész általa is képviselt mozgalomra, mint ahogyan a magyar reformkor *történeti* szemlélete sem azért nézett a múltba, mint a romantikus reakció, hogy ezt a múltat a jelen haladó törekvéseivel állítsa szembe, hanem ellenkezőleg, a haladást jelentő nemzeti szellemet erősítette a történeti múlttal.

A néphez való fordulás tehát az irodalomban a reformkor idején a társadalmi haladással kapcsolódott össze, bár bizonyos fokozatokkal. Erdélyi János szerint: „Mikor az iskolázatlan népet költészete után becsüljük, annyit tesz, hogy polgárilag is fogjuk, mert a kettő együtt jár.” Petőfi viszont már nem emancipálni akarja a népet, hanem uralkodásra hívja fel.

1849 után a népi ideológia elvesztette azt a haladó jellegét, amely a szabadságharc előtt jellemzője volt. A parasztság helyzete már megváltozott, az új társadalmi viszonyok megerősödtek, fejlődésnek indult a munkásosztály, amely hordozója lett a haladó mozgalmaknak és eszméknek egyaránt. E kor népieskedő irodalma romanticizáló, idillikus paraszti életet festő, provinciális „népiességet” képviselt: a mozdulatlanosságot a haladással szemben. Iliányzott a történelmi haladást felismerő és kifejező tartalom. A népi ideológia jelentős szerephez már csak a két világháború között jutott, s akkor került előtérbe a romantikus tartalmú népi jog fogalma is. Akkor azonosult a nemzeti jog követelésével, amely addig nélkülözötte ezt a tartalmat, s csak a történeti jogintézmények fenntartását jelentette.

A történeti jogi iskolát, látván annak visszaforduló, haladásellenes jellegét, a reformkor s a forradalom-szabadságharc ideológiája még elutasította. A kiegyezéskörüli idők jogászai vitáiban azonban már felütötte fejét a

²⁷ RÉVAI József: Marxizmus, népiesség, magyarság. 4. kiad. Bp. 1955. 15—16. p.

²⁸ Uo. 58—59. p.

nemzeti jogot követelő történeti iskola, elsősorban a magánjog, különösen pedig az örökjog területén, hiszen a földesúri osztály érdekei elsősorban e jogághoz kapcsolódtak. Érdekes megjegyezni, hogy Németországban a történeti iskola misztikus „történeti” érvei éppen *nem* a magánjog területén terjedtek el. A magánjog a polgárság gazdasági érdekeivel legszorosabban összefüggő jogág, ezen a téren a történeti jogi iskola — mint láttuk — a polgárság érdekeinek kifejezője volt. A Savigny-féle elmélet sajátos történeti szellemével elsősorban a jogelmélet területén, tehát általában az állami tevékenységhez legközelebb eső ideológiában jelentkezett. Magyarországon fordított volt a helyzet. A feudális osztály a maga feudális magánjogi kiváltságait próbálta védelmezni a történeti jogi iskola jogelméleti érveivel, a történeti iskola magánjogi szemléletének hatása alatt álló „idegen” magánjogi intézményekkel szemben. S ez annál is könnyebb lehetett, mert a polgárság még akkor is gyenge s gazdaságilag külföldhöz kapcsolt volt. A magyar jogelmélet csak Hoffmann Pál munkásságában támaszkodott a történeti iskolára,²⁹ aki viszont szinte változtatás nélkül ismételte Savigny és Puchta tanait.³⁰ Alapjában véve két tábor csapott itt össze a magyar magánjog kodifikálására irányuló törekvések kapcsán. A „nemzeti tábor”, a földesúri osztály érdekeit képviselő jogászok az idegen hatás elleni harc ürügyén el akarták tüntetni 1848 eredményeit, hogy visszatérjenek a feudális idők nemességének kedvező jogszabályaihoz. E tábor legfőbb érve volt a régi magyar, ún. nemzeti jogintézmények mellett, hogy a „magyar jog szelleméből” következnek (Tóth Lőrinc), vagy össze vannak forrva a nemzet életével, jellemével, és a nép meggyőzésében gyökereznek (Zlinszky Imre). Erről a múltat visszahozni akaró, történeti, „nemzeti” törekvésről írta a kortárs Dell’Adami Rezső — aki a polgári fejlődés érdekében a kodifikáció harcos szószólója volt — a következőket: „Ezen történelmi szellem sugallta részben 1861-ben a régi magyar törvények restaurációját oly reménnyel, hogy a nemzet testére öltött jogrégészeti kutyabőr avval ismét összenőni, a nemzeti törzshe oltott gallyak ismét virágot hajtani fognak. Meg voltak győződve arról, hogy az idegen hatalom időközi erőszakos alkotásainak eltávolítása csak üdvös lehet, amennyiben ezek megakasztották, felfüggesztették a nemzeti jog nemes fejlődését.”³¹ A magánjog mellett a feudális alkotmányjogi kiváltságok megtartására irányuló törekvések is bőven merítettek a történeti érvek tengeréből. A jogtörténet csaknem minden képviselője szemrehányás nélkül azonosította a feudális múlt jogintézményeit a nemzeti joggal. Így azonosította Wenczel Gusztáv jogéletünk eddigi vívmányait a nemzet „veszületett” jogi tradícióival, a „tradíciók”-on félreérthetetlenül a feudális szemléletet értve. Egyébként a „nemzeti” szellem jegyében a múltat visszahozni kívánó jogászai törekvések nemzetellenességét már akkor felismerték. Az imént idézett Dell’Adami írta: „Nem is érdekelne

²⁹ HOFFMANN PÁL: A jog lényege. Pest, 1864.

³⁰ SZABÓ Imre: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon. Bp. 1955. 204. p. — Itt említjük meg, hogy ez a történeti-nemzeti felfogás csaknem teljesen uralkodott a kiegyezés utáni, sőt a későbbi közjogban is (a hivatalos közjogban egészen a felszabadulásig). Ld. erre a szocialista jogirodalomból Kovács István: A magyar közjogi pozitívizmus és Buza László első monográfiái. Klny. a „Jogi tanulmányok Dr. Buza László egyetemi tanár, akadémikus oktatói működésének 50. évfordulójára” c. kötetből. Szeged, 1958. — A magyar jogtörténet legtöbb képviselője szintén nem tudott szabadulni ettől a szemlélettől egészen a felszabadulás után kialakult új jogtörténeti irodalomig.

³¹ DELL’ADAMI Rezső: Az anyagi magyar magánjog kodifikációja. I. A nemzeti eredet problémája. Bp. 1877. 32. p.

minket a történelmi valóságnak vélt hazafiasságból való elferdítése, ha abból nem kovácsoltatnék ma is fegyver a nemzet valódi haladása és jóléte ellen.”³²

A kiegyezés utáni nacionalizmus és népieskedés tehát az irodalom és a jog területén egyaránt visszafelé néző, a millenáris romantika mázával bevont irányzat volt, amelyből egyaránt hiányzott a 48 előttinek a polgári haladáshoz kapcsolt nemzeti eszméje, a népet felemelni és politikailag vezető szerephez juttatni akaró népiessége, és a későbbi, a két világháború közötti, baloldali népiesek kapitalizmusból való kiábrándultsága és bizonyos szocialisztikus törekvései.

III.

Témánk szempontjából ez a két világháború közti korszak a legjelentősebb. A nemzeti és népi eszme ekkor szinte egy időpontban volt a hivatalos politika köntöse s az ellenzéki mozgalom jelszava. A két „népiség” természetesen különbözött egymástól, hiszen az egyik a fasizmus szociális és nemzeti demagógiája volt, s így lényegében az elmaradott társadalmi rend fenntartását szolgálta, míg a másik, az ún. baloldali népiesség (amely ugyan eléggé differenciálódott) éppen a fasiszta német befolyással szemben, a parasztságra támaszkodva keresett új utakat. A kettőnek azonban voltak közös ideológiai érintkezési pontjaik, sadott időben a hivatalos és „ellenzéki” népiesség — egyes képviselőiben s hosszabb-rövidebb időre — szinte kezét is nyújtott egymásnak. A két világháború között ható népiesség jellemzése azonban itt nem lehet feladatunk. Annál is kevésbé, mert Révai József hivatkozott könyve már foglalkozott elemzésükkel, újabban pedig az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása a „népi” írókról határozta meg az ún. népi mozgalom társadalmi gyökereit és politikai szerepét.

A népi mozgalom azonban rendkívül differenciáltan jelentkezett az ún. népi írók mozgalmán túl is. Ezek az irányok társadalmi meghatározottság és a cél tekintetében is különböztek egymástól, és sok esetben közvetlen kapcsolatban sem voltak. Mégis kialakultak olyan eszmei csomópontok, melyek kisebb-nagyobb intenzitással valamennyi irányt és csoportot jellemezték, s így bizonyos eszmei kapcsolatot létesítettek közöttük. Ha most azt vizsgáljuk, milyen helye volt ebben az ideológiai rendszerben a nemzeti és a népjog fogalmának és követelésének, többretű összefüggést kell elemeznünk.

1. Nem vitás, hogy az ellenforradalommal Szegedről indult politika, későbbi változataiban is, a nemzeti jelszóval vont a körül osztálycéljait. Ez a „nemzeti” követelés lényegében a feudál-burzsoá uralom védelme volt, nemzetinek a feudális maradványokat tekintette. Később nemzeti szociális demagógiával kiegészülve, „népi-nemzeti” politikát hirdetett.

2. Részben a hivatalos politika áldásával (Teleki Pál) jelent meg a magyar parasztságban a „népet” s a „nemzetet” látó népies mozgalom, amely első sorban a néprajzból kiindulva, az ún. „magyarságtudomány” kereteiben bontakozott ki. Erősen faji jellegű mozgalom volt ez, amely nem törekedett alapvető társadalmi változásokra, inkább csak a magyar parasztságban fellelni vélt népi-faji értékeknek a kulturális — szellemi életbe való beépítését han-

³² Uo. 224. p.

goztatta, s legfeljebb a „nemzetietlen” középosztályt akarta a parasztságból regenerálni. E mozgalom legnagyobb hatású képviselője Györffy István volt.

3. A harmadik mozgalom a társadalmi változásokra is törekvő népi írók csoportja, akiket ma általában népieseknek mondunk. Természetesen ez is sokrétűen, többcélúan, tagozódottan bontakozott ki.

Hol találunk itt nemzeti, illetőleg népi jogi követelést?

A hivatalos politika természetesen nemzeti jogot követelt s hirdetett, és ennek leple alatt helyreállította a felsőházat, kiterjesztette a hitbizományokat, s megalkotta a zsidótörvényeket stb. Későbbi szakaszában a szociális demagógia érdekében támogatta a meginduló népi jogéletkutatást, sőt, mint látni fogjuk, felhasználását a jogalkotás területén hivatalosan is hirdette. A népi és nemzeti jog követelése a hivatalos politikában tehát a fejlődés folyamán egybeesett, s nem véletlenül: a népi jogéletkutatás a maga *jogpolitikai elgondolásaival* visszatekintő, a múltra építő mozgalom volt, megfelelt tehát a feudálisban nemzetit látó elképzeléseknek. A jogpolitikai cél bennfoglaltatott a Györffy-féle mozgalomban is, így nem kerülünk a fentiekkel ellentmondásba, ha azt mondjuk: a népi jogélet kutatása lényegében e mozgalom szárnyai alatt bontakozott ki.

S milyen hatása volt a népi-nemzeti jog fogalmára és követelésére a népi írók mozgalomának? Nem sok. Györffy programját ez a csoport általában helyeselte,³³ de mert ha nem is alapvető társadalmi szerkezeti változást, de pl. földbirtokreformot akart, nem sok közössége lehetett a múltat, illetőleg a múlt maradványait idealizáló (ha adott esetben a múlt maradványai kiterjesztésében s általánosításában újat is látó) népi jogi elgondolásokkal. Közvetlen érintkezés tehát a népi jogélet kutatók s a „népi írók” mozgalma között nem igen volt. Egy ponton azonban találkozottak eszmeileg, s ez a „népi írók” vezetői által is közös ismérvnek jelölt „hungarocentrikus” gondolkodás. Ez a hungarocentrizmus — melynek tartalmát a „népi” (paraszti) értékekre, konzervativizmusra, a külön, sajátosan magyar lelkialakra, „önlényegű” kultúrára való építésben, innen is adódó faji jellegű nacionalizmusban, az irracionális megismerés („ösztonazonosság”) elfogadásában, ebből következően messzemenően szubjektív jellegű politikai elképzelésekben jelölhetnénk meg — egyaránt jellemezte a „népi írókat”, Györffy mozgalmát s a népi jogot kutatók nagy részét is (eltekintve azoktól, akik kizárólag néprajzi szemmel és szándékkal dolgoztak). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a „hungarocentrizmus” politikai célja már az egyes irányoknál, sőt alakoknál is eltérő volt.

Előrevetített összegezésül: a népi jogéletet kutató mozgalom a maga egészében nem állt szemben a társadalmi rend jellegével, sőt alkalmas volt arra is, hogy a hivatalos nemzeti-szociális demagógia része legyen. Így (egy kivételtől eltekintve) nem azonosítható az esetleg lényegesebb társadalmi változásokra törekvő ún. baloldali népi mozgalommal. Az ún. „népi jog” idealizálása objektíve is a fennálló társadalomnak kedvezett, abban látni a „magyarabb és szociálisabb” jogot lényegében a romantikus népi (paraszti) szemlélet elfogadását jelentette. Csak aláhúzza ezt a tény az a körülmény is, hogy a magyar néprajz, amellyel a népi jogélet kutatását célzó mozgalom

³³ Ld. SZABÓ Pál cikkét Györffy István: A néphagyomány és a nemzeti művelődés c. könyvével kapcsolatban. Kelet népe, V. évf. 9. sz.

kollaborált, szintén nem tudta levetkezni a romantikus népi-nemzeti szemléletet.³⁴

Ha most a népi jogélet kutatására irányuló mozgalom fejlődését kívánjuk végigkísérni, megállapíthatjuk: ez kezdetben kizárólag néprajzi érdeklődésű volt. Elsősorban abban az időben, mikor az első gyűjtési próbálkozásokat még egyáltalán nem nevezhetjük mozgalomnak.

A külföldi példák nyomán, főleg az etnológiai jogtudomány hatására, bizonyos — a néprajzi mozgalmat is előrevivő nemzeti szemlélettel színezett — kísérletekkel találkozunk ugyanis már az első világháború előtt. Kérdőívek, amelyeket tényleges kutatás alig követett, egy-egy jelentősebb próbálkozás Mattyasovszky, Baross nevéhez fűződve, ennyiben foglalhatnánk össze a témánkkal kapcsolatos ténykedéseket, amíg Tagányi Károly nevéhez és műveire nem érkezünk. Mégis ez évtizedek a magyar néprajzi kutatás nagy gyűjtő esztendei voltak, és így, ha nem is „népi jog” címszó alatt, de a népelet felmérése kapcsán, igen sok olyan adatot jegyeztek fel, és tártak a tudományos kutatás, a nyilvánosság elé, amelyeket a későbbi mozgalmak képviselői már a „népi jog” fogalma alá vontak. A tárgy sajátosságából adódik ugyanis, s erre még bővebben kitérünk, hogy a népi társadalom élete általában és a népi jognak nevezett szokáscsoport a kutatás közben azonosult.

A külföldi eredmények — amelyeket elsősorban a primitív vagy fejlettebb, de törzsi közösségekben élő népek életének és „jogszokásainak” kutatásában értek el — indították Tagányi Károlyt 1919-ben egy munka kiadására, amely a „hazai élő jogszokások” gyűjtését követelte.³⁵ Tagányi érdeklődése nem egyezik sem a múlt századvégi nemzeti jogászok, sem pedig a későbbi népi jogot kutatók szemléletével. Bár a könyv igen bő anyagában nem egyszer találunk utalást arra, hogy egyes törzsek vagy primitív népek jogszokásainak feltárását az az általa jogosnak ítélt igény is kiváltotta, hogy ezek a népek, „saját ügyeikben önmaguk, a saját jogszokásaik szerint eljárhassanak”,³⁶ mégis

³⁴ A néprajzi kutatások összefüggését a nacionalizmussal már Bartók Béla is felismerte, és látta a nacionalista szemléletnek e tudományban való eluralkodásából folyó veszélyeket is: „...ha a zenei folklór nagy hállával tartozott is a nacionalizmusnak, ma az ultranacionalizmus annyit árt neki, hogy ez a kár sokszorosan meghaladja... a hasznot.” (Bartók Béla: Népdalkutatás és nacionalizmus. — Válogatott Írásai. Bp. 1956. 183. p.) Bartók felismerése természetesen nemcsak a zenei folklórra vonatkozik. Világosan kitűnik ez pl. Ortutay Gyula elemzéséből: A magyar néprajztudomány elvi kérdései. (Ethnographia, 1949. LX. évf. 1—4. sz.) Ortutay szerint a néprajztudomány termő talaja lehet a sovinizmusnak, és alkalmas arra is, hogy a „parasztkérdésben elfogult, romantikus, primitíven idealizáló, falusi idillt megrajzoló vagy elvakult narodnyik irányzatot képviseljünk, ami viszont mind csak arra szolgáltatott alkalmat, hogy a parasztságot elméleti érveken keresztül is kiszolgáltassa földbirtokos urainak, kiszolgáltassa egy maradi, feudálkapitalista rend változtathatatlanul hitt uralmának, hirdesse, hogy ez a változtathatatlan politikai rendszer kívánatos népünk számára. 1945 előtt a magyar néprajz egy nem jelentéktelen szektorában az irányban dolgozott, hogy változhatatlan rendnek tekintse azt a politikai és társadalmi formát, amelyben a parasztság számára csak a művelődésbeli magárahagyatottság, a társadalmi kiszolgáltatottság és a gazdasági kizsákmányoltság jutott. A parasztság számára ezt úgy tételenték és a közvélemény elé úgy állították, hogy népünk csak ezen a változtatlan társadalmi, politikai formán keresztül őrizi meg ezeréves hagyományait, s ez az »ezeréves hagyomány« a parasztság létének legkívánatosabb állapota, »öszerejének« egyik legszebb bizonyítéka. Olyan néprajzi ideológia tehát ez, amely a maga romantikus, idilli, narodnyik mívoltában a kizsákmányoló népellenes politikának valóságos alapelveit, erkölcsi igazolását adta.” (13. p.)

³⁵ TAGÁNYI Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Bp. 1919.

³⁶ Uo. 3. p.

munkájának programszerűsége nem abban nyilatkozik meg, hogy e „jogszokásokra” építsék a modern társadalom jogrendszerét. Érdeklődése és egyúttal programja is sokkal inkább néprajzi, történeti, bizonyos fokig szociológiai jellegű. Világosan kitűnik ez abból, ahogyan Tagányi a hivatalos, „írott” szokásjoggal szembeállítja a nép között élő, ún. jogszokásokat. „Mindezen történeti, írott szokásjogokkal szemben — írja — minden népnél vannak élő, megíratlan, jogi alakba nem öntött jogszokások, jogi szertartások és jelképek, melyek szinte öntudatlanul, pusztán az ősi hagyomány és megszokás erejénél fogva élnek benne s öröklődnek át nemzedékről nemzedékre. Egész sereg olyan jogszokást és jelképet őriz meg a nép, amelyet a felsőbb társadalmi osztályokból már réges-régen kiszorított a törvény, a világnézetnek vagy a körülményeknek elváltozása. Ezért azután az ilyen, a népnél fennmaradt jogszokások megfejtését hiába is keressük a jelenben, kellő magyarázatért legtöbbször régebbi korok jogi befolyásához, elveihez kell folyamodnunk. Sőt, e szokások olykor még messzebbre is, ti. az ősi hitre és kultúrára s a legkezdetlegesebb társadalmi szervezetekre mutatnak vissza.”³⁷ Tagányinál tehát már jelentkezik az a törekvés, hogy a nép körében élő szokásokat a múlttal magyarázza. Ez a szemlélet a „népi jogéletkutatás” egyik későbbi vezéralakjánál (Bónis György) már kifejezetten jogtörténeti jelleggel található meg, amennyiben a népi jogszokásokat a jogtörténet iratlan forrásainak tekinti. Bónis azonban — mint látni fogjuk — tovább ment: építeni is akart e jogtörténeti maradványokra. Tagányi elgondolásának ezt a vonását kétségtelenül pozitívan kell értékelnünk. Konkrét kutatásig azonban nem jutott el. Alapos kérdőívet dolgozott ki, azonban ez a kérdőív felhasználatlan maradt.

Tagányi felhívása — elszórt kísérletezésektől eltekintve — jó ideig nem talált követőkre. A népi jogélet kutatására irányuló mozgalom igazában csak a harmincas évek végén indult meg, Györffy István kezdeményezésére. A népies áramlat tarka szöttezésének eszmei sokfélesége természetesen az áramlat egy kis részében, a népi jogot kutatók táborában is tükröződött, ahol a célok és módszerek sokféleségével találkozunk. Az alapvető jellegzetességeket azonban nem nehéz megállapítani: csaknem általános vonás ugyanis (talán az olyan kifejezetten néprajzi érdeklődési gyűjtőt kivéve, mint Szendrey Ákos vagy Fél Edit) a „magyar önismeretre” való törekvés a jog területén is, és a jogi néphagyományok felhasználásának hirdetése a jogalkotás céljaira. Györffy Istvánt tartották mesterüknek a népi jog kutatói is,³⁸ ezért tanulságos lesz áttekinteni azon eszméit, amelyeket a népi jog kutatóinál is viszontláthatunk.

Györffy István 1939-ben megjelent könyvében³⁹ átfogóan, szinte a társadalmi élet minden területére kiterjedően ismertette elgondolását, mely szerint a nemzeti művelődést a néphagyományokra kell alapozni, mert a nemzeti megújulás csak ilyen módon érhető el. Nem kívánjuk most Györffy munkásságát értékelni, elismerjük szubjektíve becsületes törekvéseit is a német terjeszkedéssel szemben, de azt is meg kell mondanunk, hogy az általa társadalmi-politikai szempontból kijelölt út hamis volt, s rá is áll az, ami más népiesekről is elmondható, hogy a német terjeszkedéssel nem egy vonásában éppen e terjeszkedés ideológiájához hasonló eszmét állított szembe. Miben látta

³⁷ Uo. 3. p.

³⁸ Ld. BÓNIS György: A népi jogszokáskutatás mérlege. Az MTA Néprajzi Főbizottságában 1956-ban tartott előadás sokszorosított szövege.

³⁹ GYÖRFFY István: A néphagyomány és a nemzeti művelődés. Bp. 1939.

Györffy a nép fogalmát? „Népnek rendesen a nemzet alsó társadalmi rétegét nevezzük.”⁴⁰ Szélesebb értelműnek látszana ez a meghatározás, mint a népieseknek közkeletű paraszti szemlélete, ha nem szűkítené a néphagyománnyal kapcsolatban azzal, hogy a néphagyomány csupán a parasztság hagyománya, amely „időtlen idők óta halmozódó műveltség-állomány”.⁴¹ S ezt a néphagyományt az „ugor jelleg” megtestesítőjének tartani, szemben a nemesség és általában az „úri osztály” „török jellegű” hagyományaival, ahogyan ezt Györffy tette, legalábbis merészség, amelyet a történelmi tények egyáltalában nem támasztanak alá, s gyanúsán emlékeztet a hasonló német elképzelésekre.

Erre a népi hagyományra kívánja felépíteni Györffy az „igazi nemzeti” jogrendszert, amely megszüntetné az ellentétet is a „nép” és a „felsőbb társadalmi réteg” között. Bónis Györgynek a Magyar Szemlében megjelent cikkéhez kapcsolódva⁴² a következőket írja: „Ez a szokásjog — melyben a nép jogrendszere függetlenül él a tételes törvényektől — mai napig sincs írásba foglalva, sőt összegyűjtve sem, pedig az önkéntes vállalás folytán ennek sokkal nagyobb életkormányzó ereje van, mint a tételes törvénynek, amelyet a nép — ha egyáltalán ismeri a paragrafusait — csak kényszerűségből követ vagy túr el. Mivel pedig a tételes törvény nem az ő szokásjogán épül fel, sőt azt figyelembe sem veszi, ellenséges szemmel nézi, és a felsőbb társadalmi réteg, az urak fegyverének tartja, amely ellene irányul. Sok-sok egyéb között a népi szokásjog figyelembe nem vétele is egyik ok, hogy a nép és a felsőbb társadalmi réteg között levő nagy szakadék egyre jobban tágul. Viszont azzal a ténnyel, hogy idegen törvénykönyveket egyszerűen magyarra fordítunk s az ország törvényhozóival jogerőre emeltük, magyarságunkat ássuk alá, nem is beszélve arról a kárról, amit az idegen törvények alkalmazhatatlansága jelent a magyar életre nézve.”⁴³

IV.

A Györffy által itt kifejtett gondolatok — nevezetesen: 1. a nép életét szabályozó szokásrendszer: jogrend; 2. ez képviseli az igazi magyar népi jogot; 3. a „hivatalos”, a törvényekben és jogszabályokban megjelenő jog idegen, nem magyar jog; 4. és éppen ezért nem képes irányítani és szabályozni az életet, amely ettől különbözik; s végül 5. mindezek szerint a jogalkotást a nép között élő jogra kell alapozni — minduntalan felbukkannak a népi jogkutatók írásai-ban. Érdekes ez a gondolatsor, amely oly jellegzetesen jelentkezett a magyar népi jogi ideológiában, s sajátosan egyesíti magában a történelmi jogi iskola, valamint a XX. századi jogszociológia egyes elemeit. A sajátos keveredés alapja természetesen a sajátos társadalmi-gazdasági helyzet. A jog és az élet elhajlásának felfedése jellegzetes a XX. századi szociológiai jogi irányzatok elméleteire, de a monopolkapitalizmusba átalakult tőkés társadalom viszonyaira is. Az új viszonyoknak megfelelő jogi szabályozás ugyanis sok országban nehézkesen született meg, s valóban mindeképpen elmaradt a társadalmi viszonyok gyors fejlődésétől. Az amerikai jogtudomány területén Roscoe Pound éskövetői

⁴⁰ Uo. 6. p.

⁴¹ Uo. 9. p.

⁴² BÓNIS: A magyar népi jog. Magyar Szemle, XXXVI. köt. 1939.

⁴³ GYÖRFFY i. m. 22—23. p.

német nyelvterületen elsősorban Eugen Ehrlich és a szabadjogi mozgalom joggal mutattak rá a jogszabályokban megtestesült jogi szabályozás és az élet — ideértve a joggyakorlatot is — között egyre szélesedő szakadéokra. A jogszociológia az új viszonyok követelésének megfelelően az utóbbira, az életre, a hajlékony joggyakorlatra és ezen túl — ez már a gondolat logikájából következett — a társadalomban uralkodó egyéb magatartási szabályokra irányította a figyelmet, megpróbálván azoknak is jogi jelleget tulajdonítani. Így a jogszociológiában is előtérbe került a szokási és egyéb magatartási szabályok vizsgálata, itt azonban ez társadalmi méretű követelés volt, s nem szorítkozott a népiesek által provinciális jelleggel felfogott „nép”-re, azaz a földművelőkre, s természetesen hiányzott a nacionalista jelleg is.⁴⁴

A jog és az élet elhajlásának hangoztatása tehát a jogtudomány világ-méretű frázisává vált, de azt hisszük, az eddigiekből is világos, hogy a magyar népieseknél mindez más jelleggel jelentkezett, s ez a más jelleg elsősorban a már ismertetett népi-nemzeti ideológia következménye volt. Míg a jogszociológia és más, a jogot lazító jogelméleti irányok esetében is az „élet” az új, a monopolkapitalista viszonyokat jelentette szemben a régi jogszabályokkal, addig a népi-nemzeti jogi ideológiánál más értelmet kapott ez a szokásos szembeállítás. A XIX. században a magyar nemzeti jogot követelő földbirtokos osztály a régit, a feudálist védte a kapitalizmust jelentő idegen jogszabályok ellen. Györfly és társai ugyancsak a monopolkapitalizmus viszonyait kifejező „idegen” jogszabályokkal szemben léptek fel a népi, a nemzeti, a magyar nevében, és általuk is elismerten régi — objektíve tehát túlhaladott — viszonyokra épült, hamisan jognak tekintett szokási rend talaján. Ez a szokási rend a társadalmilag túlhaladott paraszti viszonyokat tükrözte, így az egész társadalmat kifejező jogrendnek rá való alapozása még akkor is visszafelé mutató romantikus elképzelést jelentett, ha e cél képviselői között esetleg akadhattak, akik szubjektíve hecsületesen is szemben állottak a kapitalizmussal, vagy annak egyik-másik vonásával, s ha a jövőt valamilyen kispolgári szocializmusra támaszkodva kívánták is építeni. A népi jogélet kutatói által felfogott ellentét a jog és az élet között tehát hamis színezetű volt, a tervezett megoldás pedig, visszafelé mutatott, míg a jogszociológia esetében az „életre” való támaszkodás a monopolkapitalista társadalmon belül előre, a kialakult új társadalmi viszonyok megerősítésére irányult.

Az idegen jog és a magyar nép élete közti ellentét bizonyos értelemben a hivatalos ideológia részévé is vált, annál is inkább, mert az ilyen jellegű ellentét hangoztatása jótékony homályban hagyta a társadalomban valóban meglevő osztályellentéteket. Györfly István gondolatmenetében egyébként egyenesen adva volt a társadalmi ellentétek hamis bemutatásának lehetősége. Ő ugyanis az uralkodó „réteg” és a nép ellentétét az idegen és a magyar (sőt: szinte faji alapon a török és az ugor alkat és hagyomány) ellentétére vezeti vissza, így azután szerinte a nép az állami jogban azért látja az urak fegyverét, mert az idegen, nem magyar, s eltér a hagyományos paraszti rend szokásaitól, s nem azért találja idegennek (nem nemzeti értelemben véve a szót), mert az valóban az urak fegyvere, az elnyomást szolgáló szabályrendszer. A népi jogot kutatók egész táborára jellemző, hogy a marxizmus elutasításával együtt elutasították maguktól a társadalmi ellentétek igazi természetének felfedését is. Így, ha észlelték az ellentéteket, mert a tényeket feltétlenül észre kellett

⁴⁴ Vö. KULCSÁR: A jogszociológia problémái. Bp. 1960.

venniük, szubjektív társadalomszemléletük folytán hamis magyarázatra kényszerültek.⁴⁵

Fentebb már megállapítottuk, hogy a népi jogélet kutatását követelő mozgalom elméleti alapjainak egyes vonásai utat találtak a hivatalos jogászai ideológiába, ha nem is e hivatalos szervek gyakorlatába. Ez nemcsak azért történelmet meg, mert abban az időben a hamis népiesség, a „völkisch” szemlélet a magyar fasizmus eszmetárában előkelő helyet foglalt el, hanem azért is, mert a valódi osztályellentéteknek magyar népi és idegen ellentéppárrá való átfestése megfelelt már akkor a hivatalos állami gyakorlatot alkotó, faji uszításon alapuló szociális demagógia számára is. Nem csodálatos tehát, ha az igazságügyminisztérium kötelékébe tartozó Vladár Gábor, a jog és az élet ellentétét tárgyaló kis munkájában,⁴⁶ bár szélesebb társadalmi alapon veti fel a kérdést —, végül a „népi jogélet”-kutatók következtetéseire jut. Vladár a jog külső megnyilvánulási formáit meghatározva, ide sorolja az egyén azon akaratnyilvánításait, amelyeknek jogi vonatkozásai vannak: „Mert hiszen az egyes ember, akkor amikor jogi vonatkozású akaratát nyilvánítja, különösen jogügyletekben, akár tudatosan, akár anélkül, hogy tudná, alkalmazkodik a joghoz és ténykedéseiben a jog nyilvánul meg.”⁴⁷ Az egyszerűbb nép körében a jognak ez a megnyilvánulási formája a jogi szertartásokban, a jelképekben, szólásmondásokban, jogi közmondásokban jelentkezik. — a műveltebb osztályok körében pedig a jogügyleti formákban, a szerződésformákban, az úgynevezett jogi formulákban. . . Az egyszerű nép jogi vonatkozású cselekvéseiben. . . a jog az étellel a legteljesebb összeforrottságban jelentkezik. A kettő között elhajlásról, vagy szakadásról nem lehet szó.”⁴⁸ Vladár felfogásában tehát a jog első megnyilvánulási körében, a „nép” körében (ilyen megnyilvánulási körnek tartja még a bíráskodást és közigazgatást — a jogszabályalkotást — a jogtudományt) a jog és az élet ugyanaz, míg a többi körben már többé-kevésbé elhajlik egymástól. Vladár elmélete azonban nagyon következtelen. Ha ugyanis a jog megnyilvánulási formáinak a „köreit” vesszük szemügyre, azonnal szembeötlök, hogy míg az első kör a társadalom egy meghatározott része, addig a többi az egész társadalomra vonatkozó különböző jellegű hatósági aktusokból tevődik össze (kivéve a jogtudományt). Így, ha az első kört jelentő népi társadalomra vonatkoztatjuk a többi kört, akkor nem a jog és az élet elhajlását, hanem a megnyilvánulási formák különbségét kell látnunk, amely formák — Vladár elméletének következetes végigvitele esetén — egy valamiféle, a társadalmon felül álló jogeszme különböző módon való megjelelései. Ez a jogeszme azután igen sajátos módon objektivizálódik, hiszen megjelenési formái egymással ellentétben vannak.

Nem célunk most Vladár ferde jogelméletével vitatkozni, csupán még egy következtelen következtetésre kívánunk rámutatni, ami már témánkat is egészen közelről érinti. Vladár ugyanis a népi jogélet ismeretét jogalkotási szempontból tartja fontosnak, mert „nemzeti” jogot jelent az „idegennel”

⁴⁵ Ld. erre BÓNIS: A népi jogszokáskutatás mérlege.

⁴⁶ VLADÁR GÁBOR: A jog elhajlása az ételtől. Bp. 1938.

⁴⁷ Vladár itt Moór Gyulára hivatkozik, aki szerint, ha a jogszabály címzettjei a jog által rájuk mért kötelességeket általában teljesítik is, akkor a jog alkalmazóivá válnak. (Bevezetés a jogfilozófiába. Bp. 1925. 215. p.) Ez a hivatkozás azonban nem alkalmas Vladár tételének bizonyítására, mert Moór szemmeláthatóan a jog alkalmazásáról beszél, viszont Vladár kifejezése a jog külső megnyilvánulási formáiról jogalkotási jelleget takar.

⁴⁸ VLADÁR i. m. 10. p.

szemben. Ebből viszont egyrészt az következik, hogy — az első kört kivéve — a jog minden megnyilvánulási formája idegen jogot jelent, másrészt pedig a népi jogra alapozó jogalkotással az első kör „nyilvánulna” meg a többi körben is, vagyis a társadalom egy részében uralkodó „jogrend” válna az egész társadalom jogává, végül is tehát az első „megnyilvánulási kör” lenne maga a jog, a jogeszmé, amely megnyilvánul.

Vladár elmélete tehát a „népi jogra” alapozó jogalkotás indoklására szolgált, s azért tartottuk említésre érdemesnek, mert elgondolója az igazságügyminisztérium kodifikátora volt, állásfoglalásának tehát ebből a szempontból bizonyos hivatalos mellékíze is lehetett. Az igazságügyi kormányzat hivatalos megnyilvánulása azonban kifejezettebben is megtörtént: Antal István igazságügyi államtitkár az Országgyűlés képviselőházában mondott beszédében határozottan kijelentette, hogy a jogalkotási munkát a népi jogra kívánják alapozni.⁴⁹ Azt hisszük, nem csodálatos, hogy ezt a „magas” megnyilatkozást nem követték a megfelelő gyakorlati lépések, minthogy a hivatalos „népi” ideológia csak megtévesztő köntös volt a magyar fasizmus számára is.

Ha a népi jog kutatási eredményeinek jogalkotási célokra való felhasználását egyesek esetleg szubjektíve őszintén is kívánták, ez csak a társadalom fejlődési törvényszerűségeinek fel nem ismeréséből fakadhatott. Csak így tarthatták valónak azt a romantikus elképzelést, mely szerint egy modern kapitalista társadalmat a múltból ittmaradt, meglehetősen szűk életviszonyokra terjedő szabályokra épített jogrenddel jobbra lehet tenni. Különösen feltűnő ez, hiszen ugyane kutatók nagy része elismerte azt is, hogy a jogszokások a múlt sajátos jogtörténeti emlékei. Ezek az elképzelések azonban, amelyek a jogot valamiféle nemzeti alkathoz, népi sajátosságához kapcsolták, s nem a társadalmi viszonyokból vették le, az adott társadalmi rend számára hatásos jelszavakat jelentettek. Meg is találjuk a jogpolitikai szem-

⁴⁹ Szemléltető részeket találhatunk erre vonatkozóan Antal István igazságügyi államtitkárnak az igazságügyi tárca költségvetési vitájában, 1939. november 23. napján elmondott beszédében. A szónok szerint a jogalkotási politika vezérelve „... az, hogy az általunk alkotott és a kezünk közül kikikerülő jogszabályok szigorúan alkalmazkodjanak a magyar nép szelleméhez és lelkiségéhez és minden időben kifogástalanul működő jogérzékhöz. Ez olyan kis nemzetnél, mint mi vagyunk, egyike a legfontosabb nemzeti értékeknek, mert a mi hatalmunk nem annyira a fizikai erőben van, hanem az erkölcsi értékekben, azokban az erkölcsi értékekben, melyeket fajtánknak sajátos ősi szellemisége teremtett meg és termelt ki magából, s amely sajátos faji értékekhez, mint a nyelv vagy a népművészet, a magyarság sajátos jogi felfogása is hozzátartozik... Nincs nagyobb veszedelem... egy kis nemzet számára, mintha a nemzet életviszonyainak, szociális és más problémáinak fejlődését idegenből lemásolt és idegen szellemiségnek megfelelő jogszabályok Prokusztesz ágyába akarnák szorítani, és nem volna nagyobb merénylet a magyarság egyénisége és léte ellen, mintha idegenből lemásolt jogi és társadalmi intézmények erőszakolásával őseredetű mivoltából akarnák kiforgatni a nemzetnek csodálatos szellemiségét és minden időben páratlanul ható és működő jogalkotó és nemzetszervező géniuszát.” (Az 1939. évi július 10-re hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. III. köt. Bp. 1940. 372. p.) Láthatjuk, hogy Antal István érvei lényegileg a népi jogkutatók, és még távolabbra tekintve a romantika, különösen a történeti jogi iskola fegyvertárából valók. Így azután nem meglepő, ha beszédében azt olvashatjuk, hogy Györfy István nézetével együttműködve elrendelte: „... az ország különböző vidékein a magyar nép lelkében a jogszokásról és a jogi hagyományokról, jogi intézményekről, általában a jogszabályokról és az életviszonyok jogi szabályozásáról kialakult felfogásoknak és hagyományoknak összegyűjtését... amely... értékes útmutatóul és irányításul szolgál abban a tekintetben, hogy a kezünk alól kikikerülő jogszabályok ne légyenek törben mozogjanak, vagy még kevésbé, hogy idegen szellemiség lelkületéből fakadjanak, de a magyar nép őseredetű jogalkotó és államszervező lelkületébe eresszék le gyökereiket.” (Uo. 373. p.)

pont hangoztatását a népi „joggal” kapcsolatos szinte valamennyi kiadványban. Így kapcsolódik a feudalizmusba való visszamerengés a feudálisban nemzetit, sőt népit látó elképzelés a legtöményebb reakciós politikához, amely még az Országbírói Értekezlet feudális, népellenes kiváltságokat védő állásponyját is kevésnek tartotta.

E jogpolitikai elgondolások indoklása során ugyanis érdekes jelenségre figyelhetünk fel. Szinte valamennyi kutató a XIX. század második felének — lényegében a tőkés viszonyoknak megfelelő — jogalkotásában látja azt a törést, amely a magyar jogalkotásnak a nemzeti vonalról való letérését jelzi. A kapitalizmus viszonyait tükröző és kifejlődését segítő jogalkotásnak az „idegen” fogalommal való megbélyegzése és elvetése azonban negatív irányú. Még mindig kísért ebben a felfogásban a magyarnak, nemzetinek, sőt népnek tekintett feudális múlt, a múlt viszonyainak, intézményeinek, jogszabályainak magyar jellegzetességként való igazolása. Szinte általános volt az az álláspont, hogy az alapjaiban nemzeti jogfejlődés az 1848—49-es eseményekkel hirtelen megszakadt, s az Országbírói Értekezlet is feláldozta „a jövő fejlődésének irányát”, melynek következtében „a magyar jog sorsa ezzel talán örökre megpecsételődött”.⁵⁰ Innen származtatták azután az „elhajlást” a jog ésnép között, mert: „Az idegen-séget. . . ki érezheti meg ösztönszerűleg jobban, mint a magyarság faji kép-letét leginkább magán viselő, vérében, lelkületében legérintetlenebb. legtisz-tább, az idegen hatások elől viszonylag mindenkor legjobban elhúzódó, a hagyomán-yos magyar életformákat és ezek szabályait egyedül megtartó és ápoló nép, a magyar föld népe, a parasztság?” Ebből következik, ha ez a parasztság nem ért egyet a joggal, az idegen szellem ellen szól az ítélete.⁵¹ A népi jog kutatói szemléletében a magyar nemzeti jogfejlődés vonalát először az 1848. és 1849. évek eseményei, tehát a polgári forradalom törte meg. Az a forradalom vált így szemléletükben nemzetietlenné és népellenessé, amely a társadalmi viszony-nyok fejlődésének megfelelően valóban a népre támaszkodva, a nép életét akarta megjavítani, s amely — a leghaladóbb vezetői tanúsága szerint — politikai vezetőerőül is a népet kívánta. A népi jogászok szemléletében „a hagyományos magyar életformákat és azok szabályait. . . megtartó” paraszt-ság — a „nép” — a feudális viszonyokhoz ragaszkodott, hiszen azzal, hogy a polgári forradalmat Magyarországon már törésnek tekintették, világosan el-árulták, mit tekintenek hagyományos magyar életformának. Ebben a vonatko-zásban is kifejezésre jutott tehát a népi jog kutatásában a történeti jogi iskola szemlélete.

A népi jog kutatásának ilyen jogpolitikai jelentősége, amely — mint láttuk — az „idegen” jog feladását és a teljesen más társadalmi viszonyokból ittmaradt, erősen helyi jellegű szokások általánosan érvényes joggá való emelését célozta, a „népi jogélet”-et kutatók műveiben általánosan kifejezésre jutott.⁵² Azt hisszük azonban, nem meglepő, hogy a népi jogszokások gyűjté-

⁵⁰ PAPP László: Népi szemlélet: Magyarabb, szociálisabb jog. Klny. a Magyar Élet 1939. júliusi számából. Bp. 1939. 4. p.

⁵¹ Uo. 9. p.

⁵² Vö. pl. PAPP: Kiskunhalas népi jogélete. Bp. 1941. 7. p.; Népi jogszokásaink néhány kérdéséről. Ethnographia — Népelet, 1939. 1—2. sz.; Népi jogélet, népi jogis-meret. Magyar Szemle, XXXVIII. köt. 1940. — Természetesen Papp nem maradt egyedül e jogpolitikai szempont hangoztatásában. Minden jogász, aki a népi jog kutatására irá-nyuló mozgalom céljait fürkészte, ebben látta a mozgalom lényeges feladatát. Bónis György pl. a Magyar Szemle-ben 1939-ben megjelent programatikus tanulmányában szin-

sére irányuló mozgalom eredményeire végül is nem alapoztak a jogalkotó szervek. Fellengős szavak és nemzeti színű frázisoktól csöpögő szónoklatok ugyan az Országgyűlésben is elhangzottak (ahol pl. a szűgyenteljes emlékü zsidó-törvényeket is a magyar nép józan jogérzékével igyekeztek rokonszenvesebbé tenni), de ténylegesen nem vették, ahogyan nem is vehették figyelembe a nép között élő szokásokat. Lehetetlen volt ez egyrészt azért, mert minden romantikus elképzelés hajótörést szenved az élet, a társadalmi viszonyok szirtjein, másrészt azok, akik szónokoltak a magyar nép jogérzékéről, hagyományokat megőrző alkatáról, csak addig vették figyelembe ezt a népet, míg saját céljaikra fel tudták használni. Számukra csak az volt fontos, hogy a „nép” körében élő jogtörténeti emlékek is „igazolják” saját, a feudalizmust a fasiszmissal összekapcsoló népellenes politikájukat. S lehetett hivatkozni a magyar paraszt konzervatívizmására, nemzeti intézményeket őrző erejére, midőn valóban égető társadalmi kérdéseket kellett volna megoldani. A magyar fasiszta államnak — különösen Gömbös óta — vezető jelszava volt az egész magyarság egységén alapuló „népi” politika. Abban az időben, midőn a társadalom ellentmondásai végsőkig kiéleződtek, mikor az osztályellentétek állandóan kifejezettebb formában jelentkeztek, nagyon fontos volt a hatalom urainak a magyar népi egység hangsúlyozása, s nagy szolgálatot tett számukra — a kutatók részéről — a magyart és idegent szembe állító népies ideológia. Így „tűnt el” az ellentét a feudális idők maradványaiha kapaszkodó, kizsákmányoló imperialista állam joga és a kizsákmányolt dolgozó parasztság szokásai között, s vált mindez az „idegen jog” és a magyar, a népi „jog” ellentétévé, amelynek feloldását az utóbbi javára *szavakban* a hivatalos hatalom is veszély nélkül hirdethette.

A népi jog kutatóit a „népi” fogalom abszolutizálása és egysége is tévútra vitte, azokat is, akiknél a zsákutca esetleg nem tudatos politikai szándékból fakadó magatartásból következett. Ilyen szemlélet nem adhatott alapot arra, hogy a „népi — nem népi”, „magyar — idegen” és a faji ellentétek eléggé kényelmes és jól kitaposott ideológiája mögött a valódi, társadalmi ellentéteket is keressék. Nem szabad elhallgatni azonban azt sem, hogy a társadalmi valóság vizsgálata egyes esetekben a való társadalmi tényeknek legalábbis megsejtésére ösztönözte a kutatókat. Ez a sejtés Tárkány Szűcs Ernő monográfiájában már a „népi” társadalmon belüli zsellér—gazdag paraszt ellentétének körvonalázásává érlelődött.⁵³

V.

E politikai és jogpolitikai szemlélet mellett — részben azonban ehhez kapcsolódva — a népi jogélet kutatásának más jellege és célja is volt. Ezt a

tén az elmúlt század második fele jogalkotásának tulajdonítja, hogy a jog elhajlik az élettől, ő is az „idegent” és a „magyar népit” állítja szembe. (Bónis: Magyar népi jog. Magyar Szemle, XXXVI. köt. 1939.) Néhány évvel később pedig azt hangoztatja, hogy a jogi néphagyománygyűjtés „maradandóan szeretné eredményeit a jogfejlődésbe építeni” (Népi jogkutatás. — Vita — Társadalomtudomány, XXIII. évf. 1943. Bónis György hozzászólása. 280. p.), úgy ahogyan Bartók és Kodály népzenei motívumokkal alkottak új zenét. Határozottan a jogpolitika szempontját hangsúlyozta Hofer Miklós is: „... az a cél, hogy az egész ország területére kiterjedő, tárgyilagos, minden melléktéket nélkülöző, lelkiismeretes munkával hatalmas, jól kezelhető adattárban összegyűjtse a népi jogszokásokat, a jogi néphagyományokat, hogy abból az adattárból megismerhessük népünk jogi műveltségállományát, és egy-egy felmerülő szabályozandó kérdésben könnyűszerrel megismerhessük népünk felfogását”. (Uo. Hofer Miklós hozzászólása. 271. p.)

⁵³ TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: Mártély népi jogélete. Kolozsvár, 1944.

más jelleget a mozgalom neve — amely valamilyen formában mindig a népet és a jogot kapcsolta össze — is mutatta. Részben ugyanis a néprajzhoz, részben a jogtörténethez kapcsolódott, sőt a kettőnek az egységét is elérte, hiszen eljutott addig, hogy felismerje a néprajz hasznát a történeti tudományok számára.

A népi jog kutatásának a néprajz és a jogtörténet keretein belül való művelése a magyar mozgalom számára külföldi példák nyomán is adott volt, hiszen pl. a francia folklór, Paul Sébillottól⁵⁴ Saintyvesen keresztül⁵⁵ Arnold van Gennepig⁵⁶ — hogy csak néhány nevet említsünk — a népi jogi nézeteket, a népi „normákat” a népelet szokásainak részeként a folklórba sorolta. A francia irodalomban egyébként a „jogi folklór” elnevezés is megjelent és elterjedt.⁵⁷ A német nyelvű irodalom pedig már eleve — s nemcsak Kaindl⁵⁸ óta, aki a jogi jellegű szokások kutatására irányuló kérdőív számára szempontokat is kidolgozott — szintén a népelet megnyilvánulásának tekintette a „népi jogot” is, és ennek folytán a „Volkskunde” tárgyának is. Magyarországon éppen német kutatóknak, Künssbergnek volt nagy hatása a jogi néprajz területén, aki egyébként a néprajz és a jogtörténet kapcsolatára is felhívta a figyelmet.⁵⁹ Viszonylag korán — már a század elején — találhatunk kísérleteket a jogi néprajz kutatására a szomszédos kis nemzeteknél is.

A népi „jogszokásokat” néprajzi szempontok szerint vizsgáló kutatók a jogi jellegű néphagyományok feltárásában értek el eredményeket. Érdekes például Szendrey Ákos cikke a népi büntetőszokásokról⁶⁰ vagy Fél Edit kutatásai a nagycsalád életével kapcsolatban.⁶¹ Ezek a „szaknéprajzosok” nem annyira az elvi kérdésekkel foglalkoztak, mint anyagot gyűjtöttek, és azt többé-kevésbé feldolgozva közre is adták. Mégis egy néprajzi kutató kísérlete meg először a népi „jogszokások” néprajzi és jogtörténeti kapcsolatait — amelyekre egyébként már Tagányi is utalt — elvileg is összefoglalni. Ez a kísérlet Szendrey Ákos⁶² tollából származik. Szendrey összefoglalása jelentős részében nem eredeti: Künssberg idézett munkájára támaszkodik. Felfogása szerint „... a népi jogszokások értéke nem marad meg a néptudomány keretében, hanem hasznos segítője a jogtörténetnek is. A népi jogi élet, jogi berendezkedés, jelképek, hatósági jelentőségüket elveszítve, a nép körében élnek tovább, s ezek a jogi régiségek sokszor csak a néprajz segítségével fejthetők meg.”⁶³ Az ilyen célzattal folytatott kutatás forrásai igen sokrétűek, részint jogtörténeti, részint folklór jellegűek lehetnek: I. írott maradványok, pl. szerződéslevelek, soltész-kenézlevelek, falutörvények, megyei

⁵⁴ SÉBILLOT, Paul: Le Folk-Lore. Littérature orale et Ethnographie traditionnelle. Paris, 1913.

⁵⁵ SAINTYVES: Manuel de Folklore. Paris, 1936. 8. p.

⁵⁶ VAN GENNEP, Arnold: Manuel de Folklore Français Contemporain. I. köt. Paris, 1943. 18., 27. p.

⁵⁷ MAUNIER, René: Folklore juridique. Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie Juridique, 1937. No. 3—4. 7. és köv. p.

⁵⁸ KAINDL, Raimond: Die Volkskunde, ihre Bedeutung, ihre Ziele, ihre Methode. Leipzig—Wien, 1903. Ld. különösen a 110. p.

⁵⁹ VON KÜNSSBERG, E.: Volkskunde und Recht. Die Deutsche Volkskunde. Herausg. A. Spamer. Bd. 1. — Rechtsgeschichte und Volkskunde. Jahrb. für hist. Volkskunde II. 1925. — Rechtliche Volkskunde. Halle, 1936.

⁶⁰ SZENDREY Ákos: Népi büntetőszokások. Ethnographia—Népelet, 1936.

⁶¹ FÉL Edit: A nagycsalád és jogszokásai a komárommegyei Martoson.

⁶² SZENDREY: Néprajz és jogtörténet. Ethnographia—Népelet, 1936.

⁶³ Uo. 144. p.

törvényhatóságok jogszabályai, egyházi rendelkezések; 2. az „iratlan”, jogilag ki nem alakított jogszokások, szertartások, jelképek (ezek sokszor már teljesen átforgalmazódtak, elvesztették eredeti jellegüket s pl. puszta játékokká, szóragozásokká váltak), ide tartozik a primitív népek „jogi” berendezéseinek vizsgálata is; 3. a népköltészet emlékei; 4. népmondák, eredetmondák, jogi dalok, balladák; 5. babonák; 6. szimbólumok.

A néprajzi és jogtörténeti szempont az egyre erősebben meginduló mozgásban is általában együtt jelentkezett, természetesen egyik vagy másik irányba való eltolódással. Papp László kutatásaiban például inkább a néprajzi jelleg figyelhető meg. Papp a népi „jogszokást” a folklór anyagának, különböző, de a reális életviszonyokból eredő hagyománynak tartja,⁶⁴ amelyet éppen ezért „jogászai tárgyismerettel ugyan — de néprajzi módszerrel” kell vizsgálni.⁶⁵ Ugyanezzel az igénnyel lépett fel abban a munkájában is, ahol az elvi megállapításokon túl már konkrét gyűjtésről is beszámolt. „A magyar népi jogéletkutatás arra kíván fényt deríteni, hogy milyen terjedelmű népünk jogi műveltségállománya, mi ebben az ősi s az újabb vonás, a hagyományoktól független tudás és ismeret, hol ér véget ez a tudás, miféle elvek, érvelések érvényesülnek a népi közösség jogi vonatkozású ügyeinek lebonyolításánál, milyen a közösség szembenállása a mindenkire nehezedő állami jogrendszerrel és jogintézményekkel szemben.”⁶⁶ Itt a néprajzi jelleg erős, de a felhasználás igénye a sorok közül is kiolvasható, ahogyan Papp felszabadulás után megjelent munkáiba is belevegyül a jogtörténeti és a jogpolitikai szempont.

Papp ez utóbbi könyvének bírálata nyomán fejlődött ki azután az a vita a „Társadalomtudomány” hasábjain 1942–43-ban, amelyre már utaltunk, s amelynek részletesebb ismertetését azért tartjuk hasznosnak, mert lényegében felszínre hozta a népi jogélet kutatására irányuló mozgalom eltérő céljait, elméleti nehézségeit, mindazt, ami végeredményben az egész mozgalom alapvető elvi tisztázatlanságának s helytelen ideológiához való kapcsolódásának következménye volt.

A vita megindulása Papp László könyvének megjelenéséhez (Kiskunhalas népi jogélete) kapcsolódott. Papp könyvének bevezető lapjain igyekezett a népi jogélet kutatásainak általános kérdéseivel foglalkozva, a kutatás célját és módszereit meghatározni. A cél tekintetében már láttuk állásfoglalását, módszereit tekintve pedig a néprajzi jellegű gyűjtés mellett foglalt állást, hangsúlyozva a néprajzi érdekeket is, végül a gyűjtött anyagot a jogrendszer tagozódásának megfelelően felosztva közölte, anélkül azonban, hogy a munka elején kifejtett szempontok szerint feldolgozta volna. Lényegileg ezeket a kifogásokat emelte vele szemben akkor Szabó Imre is a „Társadalomtudomány”-ban megjelent „Néprajz, jog, szociológia” c. írásában, rámutatva Papp László könyvének szemléleti és módszerbeli zavaraira. A cikk nyomán indult vitában⁶⁷ a népi jogéletkutatás néhány exponense szólott hozzá a kérdéshez és nyilatkozott a cél és a módszer tekintetében. Hofer Miklós kizárólag a kodifikatorikus célokat látta fontosnak.⁶⁸ Szerintegyébként a néprajzi szempontok sem lényegesek. Papp László, bár a néprajzi és jogpolitikai szemléletet is fontosnak tartotta,

⁶⁴ PAPP: Népi jogszokásaink némely kérdéséről. 5—7. p.

⁶⁵ PAPP: Népi jogélet, népi jogismeret. 405. p.

⁶⁶ PAPP: Kiskunhalas népi jogélete. 3. p.

⁶⁷ Népi jogéletkutatás. Társadalomtudomány, XXIII. évf. 1943.

⁶⁸ Uo. 271. p.

itt már kijelentette, hogy a népi jogéletkutatás nem néprajz, de nem is jog-szociológia, hanem „az önállóság igényével lép fel”,⁶⁹ amelynek célját a már ismert módon határozta meg. Ezzel szemben Bónis György azt a nézetét fejezte ki, hogy „a munka tágabb kerete a néprajz tudománya”, amely a népi jogi szempontból való megismerését célozza.⁷⁰ Bónis azonban itt már a jog-történet igényeit tartotta erre inkább fontosnak, és a néprajzi kutatást kifejezetten a történettudományhoz kapcsolta: „Ezért a jogi hagyománygyűjtés másodsorban arra törekszik, hogy a jogtörténet számára megvilágítson olyan kérdéseket, amelyek az írott emlékek alapján ma már meg nem oldhatók. Ebben a törekvésében az a föltevés vezeti, hogy az ősi hagyományokat nemcsak a primitív törzsek őrzik, hanem a műveltebb nemzetek alsóbb rétegei is. A hagyománygyűjtés tehát a jogtörténet íratlan forrásait tárja fel.”⁷¹

A népi jogéletkutatás tehát — a jogpolitikai szempontok mellőzésével — kettős arculattal jelentkezett, kétféle tudományos célt szolgált. Ha a népi jogéletkutatás néprajz, akkor olyan hagyományok, szokások és más kulturális jellegű anyag gyűjtéséről van szó, amelyeknek jogi vonatkozásaik vannak, nem lehet azonban jognak tekinteni ezt az anyagkomplexumot. Az ilyen vonalon haladóknak az volta tévedésük, hogy bár önálló tudomány igényével, gyakorlatilag néprajzi jellegű kutatásokat folytattak, az *anyagot mégis jognak tekintették*. A néprajzi jellegű kutatásokhoz kapcsolódik a jogtörténeti igény, amely szerint néprajzi a keret, de a *jogi jellegű hagyományok, a jogtörténet íratlan forrásaiént, a jogtörténeti kutatások számára is jelentősek*, sőt jogi szempontból elsősorban a jogtörténet számára jelentősek. A későbbi kutatások anyaga következtében mindinkább ez a jogtörténethez kapcsolódó szemlélet került előtérbe, és ezzel bizonyos fokig a népi jogélet kutatásának valóban járható, eredményes útját is egyengette.⁷²

VI.

Az eltérések, a különböző célok ellenére azonban a népi jogélet kutatására irányuló mozgalmat több tekintetben is azonos hibákban és tévedésekben marasztalhatjuk el. E közös jellegű hibák egy részével már megismerkedtünk. Láttuk, hogy leszűkítették a nép fogalmát a parasztságra, amelyet viszont az osztályszempontok mellőzésével teljesen egységesnek fogtak fel. A romantika és közelebbről a történeti jogi iskola módjára lényegileg a népszellem mintájára a nép lelki sajátságaiból, faji alkatából stb. származtatták a kultúra külön-

⁶⁹ Uo. 78. p.

⁷⁰ Uo. 279. p.

⁷¹ Uo. 280. p.

⁷² Ld. Bónis György előszavát Tárkány Szücs Ernő: Mártély népi jogélete c. könyvéhez: „Népi jogi kutatásaink során egyre világosabbá vált előttünk, hogy a jogi néphagyomány letűnt korok kincsének őrzője s így gyűjtése is szorosan összefügg a jogtörténettel. Amint a régészeti kutatás több egymás fölé rakódott réteget hoz a napvilágra a föld mélyéről, úgy őrzi a magyar társadalom mélyére szorult parasztságunk is a legkülönbözőbb korok jogi emlékeit, a pozitív szokásjogtól kezdve a hosszú jobbágyi századokon át a legközelebbi idők nyomáig. Ezért a jogtörténet és a jogi néprajz csak látszólag kettő: a valóságban ugyanannak a »rég magyar jognak« írott és íratlan forrásait nyitja meg.” (I. m. 3—4. p.) A kettő egységét hirdette jogtörténeti előadásában is, mikor a magyar jogi megújulás útjaként a jogtörténeti intézmények és a jogi néphagyomány felhasználását jelölte meg. (Ld. Bónis: Magyar jogtörténet. II. köt. Kolozsvár, 242—243. p.)

féle megnyilvánulásait, egyebek között a jogot is, amely így ismét egy szintre került a nyelvvel, a népköltéssel, népi zenével stb. Közös és alapvető tévedésként állapíthattuk meg a jog területén is az „idegen” és a „magyar népi” mesterséges ellentétének abszolútizálását, s az elnyomók-elnyomottak ellentétpárjának fel nem ismerését, illetőleg elleplezését, valamint a társadalmi viszonyok és a fejlődés teljes félreismerésén alapuló elképzélést, mely szerint a magyar társadalom általános megújulásán belül a jogrendszert is a népi jogszokásokra alapozva kell „magyarabbá és szociálisabbá” tenni.

Nem hallgathatjuk el azonban azt sem, hogy a népi „jogot” kutatók magával a fogalom megalkotásával is tévútra kerültek. Amit ők a népi „jog” fogalmán értettek, az nem jog. Tekintsük csak át röviden, mit tartottak kutatásuk e legfontosabb tárgyáról. Szendrey Ákos: „A történeti írott jogszokásokon kívül minden népnél élnek íratlan, jogi alakba nem öntött jogszokások és jelképes cselekvések is, s ezek az élő jogszokások nemzedékről-nemzedékre átöröklődnek.”⁷³ Emlékezzünk Györfly megállapítására, mely szerint a népi „jogrendszer” függetlenül él a tételes törvényektől, s „életkormányzó ereje” az önkéntes vállalás folytán jóval nagyobb. Lapozzuk fel még egyszer Bónis György tanulmányait: „Az élő jog birodalmának nemcsak olyan előkelő lakói vannak, mint a törvény, a rendelet vagy a bírói ítélet. A tételes jog és a hivatalos szokásjog rétegén túl is van egy szabálycsoport, amelyet maga a nép tart fenn és vall magára kötelezőnek. Ez a csoport, mondhatnók jogrendszer, rendkívül szívsós, mert a legjobb esetben megtúrt kisegítő a hatalom joga mellett, de sokszor annak kifejezett tilalma ellenére is él tovább. Ha egy jogelv be tud jutni ebbe a kevésbé előkelő körbe, megállotta az élet próbáját, pedig ezen sokszor a legszebb törvények is elbuknak.”⁷⁴ Papp László sok más megnyilatkozása között — a Somló Bódog által adott, az államhoz kapcsolt jogfogalommal szemben — ezt olvassuk a népi jogszokásról: „márpedig itt kétségen kívül nem egyszerűen konvencióról, erkölcsi, társadalmi szokásról, illetve semmitmondóan szokásról van szó, világosan mutatják ezt az élénk társadalmi életviszonyok, illetve szabályaiknak tartalma”. Papp egyenesen jogforrásnak tartja a jogszokásokat is⁷⁵ az 1869: IV. tv. 19. és az 1911: I. tv. 268. §§-ra hivatkozva. Nem fosztja meg szerinte e szabályokat a jogi jellegtől az, hogy „a jogtudomány, a jogalkotó vagy jogalkalmazó hatalom nem vesz tudomást róluk, illetve nem is tud létezésükről. Inkább a jog fogalmának meghatározásánál kell számot vetnünk éppen ezekkel a jelenségekkel. . .”⁷⁶ Vladár már bemutatott elméletére itt csak emlékeztetünk.

A fenti idézetekkel röviden bemutatott felfogás helytelenségét tovább mélyíti az a tény, hogy a népi „jog” tartalmát, összetevőit és érvényét, érvényesülésének módját és biztosítékait a kutatók elméletileg is egymástól eltérő módon, nem egyszer e szokási anyag jogi jellegét teljesen el sem ismerve határozták meg. A gyakorlati, a gyűjtő munkában pedig e szabályok köre csaknem teljesen elmosódott, általában magába olvasztotta az ember életét irányító valamennyi szokást. Az a további tény pedig, hogy a kutatók előszeretettel fordultak olyan szokások felé, melyek szemben álltak az állami jogrend szabályaival vagy legalábbis nem egyeztek velük, s mégis érvényesültek, azt a gondo-

⁷³ SZENDREY: Népi büntetőszokások. 65. p.

⁷⁴ BÓNIS: Magyar népi jog. 121. p.

⁷⁵ PAPP: Népi jogszokásaink némely kérdéséről. 4. p.

⁷⁶ Uo. 6. p.

latot szülte, hogy ezek az igazi népi jogi szabályok, ezek azok a szabályok, melyek „kiállották az élet próbáját”, tehát, esetleg ki nem mondottan, az állami jogszabályok fölött állanak.

A népi jogélelet jelentő szokásanyag, tartalmát tekintve, több rétegben jelentkezett a kutatók műveiben. Ide sorolta Papp László pl. az állami jogrendszer tételes normáival egyező szabályokat, azokat a szabályokat, amelyeket a nép a jog nem ismerése folytán tételes jogszabályoknak tart, s amely szabályok legtöbbször régi jogszabályoknak maradványai, a tételes joggal szemben érvényesülő szokásokat, a tételes jog számára közömbös „jogszokásokat”, végül a hajdani jogi érvényükből lesüllyedt szabályokat és cselekvésmódokat.⁷⁷ Ez a kategorizálás azonban a kutatás során nem érvényesült sem Papp Lászlónál, sem másnál, s a kutatók teljes bizonytalansággal álltak szemben az ún. népi jogélelettel, amely a szemlélőtől függően jelentett „igazi jogot”, hagyományos cselekvésekben megnyilvánuló jogtörténeti emlékeket, folklórisztikus formákban megjelenő jogi tartalmú hagyományt, régi, írásos emlékeket, babonát és bírói pecsétet, mágikus cselekvésmódokat és erkölcsi szabályokat, tehát a népi közösség csaknem teljes társadalmi életét.⁷⁸

A megjelent gyűjtési anyagot áttekintve jellemzőnek találhatjuk ezt a bizonytalanságot. A nyilvánosságra hozott gyűjtések tartalmazzák a falusi társadalom életét irányító csaknem minden szokást, és az esetleges jogágazati besoroláson túl a kutatók nem találtak olyan elemet, amely egy szokást mint jogszokást különböztetne meg a többi szokástól. Papp László ugyan óvta a jogászokat a jog, a konvenció, az erkölcs fogalmának és normáinak „szigorú” elhatárolásától,⁷⁹ de ez az óvás feleslegesnek tűnik akár a saját munkájának, akár más kutatók (különösen a tisztán néprajzi szempontból gyűjtők, pl. Fél Edit) eredményeit ismerve. Tárkány Szücs Ernő felismerte ugyan, hogy a falusi társadalomban „... a jogszokás ugyanolyan, mint a többi szokás: nem tudnak különbséget látni a szokás és jogi szokás között”,⁸⁰ de a különbséget maga sem határozta meg, illetőleg nem jutott el odáig, hogy világos legyen előtte: ilyen különbség a jelleget tekintve nincs is. Így azután könyvében is nem Mártély „népi jogélete”, hanem a mártélyi társadalom szokásai jelennek meg. A népi „jog” kutatói valóban nem találták meg azt az ismérvet, amelynek segítségével a jogszokásokat a többi szokástól megkülönböztethetnék. Ténylegesen nincs is ilyen ismérv. A jogszabályt a társadalomban érvényesülő többi magatartásszabálytól — valóban a lényegét érintve — az különbözteti meg, hogy az állam alkotta vagy legalább szankcionálta. Ez a szankcionálás pedig köztudomásúan nem csupán hallgatólagos tűrést jelent, hanem abban nyilvánul meg, hogy az állami szervek alkalmazásukkal ki is kényszerítik azokat. Nemcsak a marxista jogtudomány mutat rá az állam és a jog szoros kapcsolatára; hanem — bár legtöbbször formális jelleggel — a polgári jogfilozófia tekintélyes képviselői is, és pedig többségükben, azt vallják, hogy jog állam nélkül nincs. A népi „jog” kutatói tehát, amikor az állami joggal szemben népi jogról beszél-

⁷⁷ PAPP: Kiskunhalas népi jogélete. 4—6. p.

⁷⁸ BÓNIS: A népi jogszokáskutatás mérlege c. előadásában összefoglalta a „népi jogélet” tartalmi elemeit és a kutatás irányát is (i. m. 8—9. p.). Ez az összefoglalás azonban az adott anyag utólagos rendszerezése, nem pedig a mozgalomban valóban érvényesült szempontok ismertetése. Akkor ugyanis — és ezt Bónis is elismeri — a „népi jogélet” fogalma igen bizonytalan volt.

⁷⁹ PAPP: Kiskunhalas népi jogélete. 4. p.

⁸⁰ TÁRKÁNY Szücs i. m. 43. p.

nek, a polgári jogbölcselet képviselőinek túlnyomó részével is szemben találják magukat.

A polgári jogelméletben találkozunk azonban a jog és az állam kapcsolatát gyengítő vagy teljesen eltüntető irányokkal is. Különösen jellegzetes ez a hajlandóság a jogszociológiai iskolák esetében, de találunk kutatókat, akik teljesen negatív választ adnak erre a problémára. Nem meglepő, hogy ezek elsősorban a primitív társadalmakat és azok „jogrendszerét” vizsgáló ún. „anthropológus jogászok” soraiból kerülnek ki. Meg kell jegyezni azonban, hogy az álláspont itt sem egyértelműen negatív, bár ez a jellegzetes. Az államtól független primitív jog megkülönböztető jegyének tartja például Bronislaw Malinowski az igények (az ő szóhasználatában jogok) és köteleességek, a kölcsönös szolgáltatások rendszerét, tehát a társadalmi kölcsönösséget, vagy az amerikai funkcionális realista Hoebel a közösségi jóváhagyással történő fizikai kikényszeríthetőséget,⁸¹ ezeket azonban általában a polgári jogtudomány sem találja elfogadhatónak.

A magyar népi jogkutatók azonban eddig sem jutottak el: nem tudtak még csak olyan vélt ismérvet sem felfedezni, ami a jogszokásokat a többi szokástól megkülönbözteti. De nem talált ilyen ismérvet a külföldi hasonló kutatás sem. Igaz viszont az is, hogy pl. a francia „folklore juridique” nem azonos a mi népi jogéletet kutató mozgalmunkkal. Kevésbé vannak jogpolitikai célkitűzései, s maga a jog szó a „droit populaire” kifejezésben nem olyan értelmű, mint a magyar kifejezésben, nem jelent a hivatalos joggal konkurráló másik, sőt „igazi” jogot, hanem mindössze a nép életét a hivatalos jog mellett szabályozó szokásokat. „Ha van népi élet, akkor van népi törvény is, amely a nép életének szabálya — olvashatjuk a „folklore juridique” egyik képviselőjénél. — Beszélhetünk népi kultuszról, amely különbözik a hivatalos kultusztól, és beszélhetünk népi művészetről, amely különbözik a hivatalos művészettől. Beszélhetünk tehát népi jogról, amely különbözik a hivatalos jogtól”.^{81a} De ezek a szokások, a népi élet szokásai, semmi különös jogi jellegzetességgel nem bírnak, legalábbis ilyen jellegzetességeket a „folklore juridique” művelői sem tudnak kimutatni. Amit elmondanak róla, az a szokást általában jellemzi: éppen olyan folklór termék, mint a népi irodalom, szabályait az állam tűri. Igazi joggá csak akkor és ott emelkedik, ahol az állam elrendeli alkalmazását az állami szervek munkájában. Ez azonban úgyszólván csak primitív, a gyarmati népek vonatkozásában történt meg. Nem egy gyarmatosító hatalom emelte ugyanis joggá a „bennszülött” népek szokásait azáltal, hogy azokat, e népek viszonyai tekintetében, a gyarmati bíróságok által is alkalmaztatta. Így bizonyos összeütközés — ilyen gyarmati területeken — az állami jogrend és az állam által elismert primitív jogrend között elképzelhető és valóság is.⁸² Ez esetben azonban a „népi jog” már rendelkezik azzal a többlettel, ami joggá teszi.

A francia „folklore juridique” általában nem mutat fel olyan ismérvet, amelynek alapján megnyugtatóan el lehetne választani a jogszokásokat más szokásoktól, de nem találtunk ilyet a német „Volkskunde” irodalmában sem. Ennek ellenére van „folklore juridique”, van „rechtliche Volkskunde” és van

⁸¹ Vö. KULCSÁR: A jogszociológia problémái. V. fejezet.

^{81a} MAUNIER i. m. 13. p.

⁸² Uo. 17. p. Ld. még: LEWIN, Julius: Studies in African Native Law. Cape Town, 1947.; különösen e munka 5. fejezetét: The Conflict of Native Law and Common Law.

jogi néprajz is, amely — következésképpen — meglehetősen önkényesen választja ki a kutatás anyagát, nem csodálatos tehát, ha bizonytalanság uralkodik e területen. Nincs ugyanis megkülönböztető jegy — és nem is lehet —, hiszen a „népi jog” szemben az állami joggal fogalmi ellentmondás. A kutatók a szokások tartalma szerint tekintik ezt vagy azt jogszokásnak. Ezzel kapcsolatban két irányt lehetne megkülönböztetni. Egyrészt jogszokásnak tekintik azokat a szokásokat, amelyek egyébként szokásosan a jog által szabályozott területen élnek. Ezen az alapon történő különbségtevés azonban sikertelennek bizonyult, hiszen a jog az élet egész területét szabályozza, itt tehát azok a szokások csábítják magukhoz a „jogi” jelzőt, amelyek szemben állnak a joggal. A folklór anyagában igen sok az ún. lesüllyedt kultúrtermék, nyilván a jogi szabályozásból is „lesüllyedt” valami a nép életébe, „kiállta az élet próbáját” (Bónis kifejezésével élve). Ezek a valaha jogszabályok, jogi jellegüket elvesztve, szokásként élnek tovább, visszaulva jogtörténeti emlékekre. Ezen az alapon történő különbségtevés már hasznosabbnak bizonyult és Tagányitól Bónis Györgyig fel is ismerték az ilyen szokások jogtörténeti jelentőségét. Nem változtatja ugyanez a tény az ilyen szokást jogszokássá, vagy éppen joggá, de érdekes anyagot nyújt a jogtörténeti kutatás számára.⁸³ A hajdani jogi szabályozást — miként a mindenkori jogi szabályozást is — kritikával szemléli a határlomban. Ez osztályokban is kialakul a vélemény a helyes, a követendő jogi szabályozásról, szadott jogrendszer bíráló szemlélet is objektivizálódik: mindez abban a jelenségben, amelyet jogtudatnak nevezünk, illetőleg egyes magatartási szabályokban is. A jogtudat kifejeződést kíván, és ez a kifejeződés megvalósulhat bizonyos szokásokban is (melyek azonban ezért még nem lesznek „jogszokások”), de kifejezésre találhat a nép meséiben, dalokban, közmondásaiban, babonáiban, sőt tárgyi művészetében is. Mindez nem valami különleges sajátosság, hiszen a jogtudat megnyilvánul nemcsak a folklór termékeiben, nemcsak az „orális irodalomban”, hanem a köznapi értelemben vett irodalmi termékekben is.⁸⁴ Vajon az ilyen módon megnyilvánuló jogtudat egy nép sajátos jogi felfogásának „lelkiségéből”, „fajiságából”, tehát változatlan tényezőkből folyó, változatlan és időtlen jogérzet? Aligha. Egy paraszti mesében, népdalban megnyilvánuló jogi felfogás azt a jogtudati állapotot jelzi, amelyben a parasztság — az akkori társadalmi viszonyoknak megfelelően — a mese vagy más folklór termék keletkezésének idején volt, illetőleg amely a mese stb. évszázados útján a formálódások mögött benne megnyilatkozik. Társadalmilag kötött jogtudat jelentkezik tehát az ilyen fol-

⁸³ A folklorisztikus termékeket a legújabb német jogtörténeti könyvek általában a jogtörténet forrásának tartják. Vö. pl. Freiherr von SCHWERIN, Claudius—THIEME, Hans: Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte, Berlin—München, 1950. 6—7. p. A szerzők a szokások mellett pl. a mondákat, népmeséket, közmondásokat stb. is a jogtörténet forrásai közé sorolják. Ugyanilyen körben tekinti jogtörténet forrásának a folklórtermékeket Mitteis is, aki pl. külön kiemeli a jogi néphagyományt is mint a jogtörténet forrását. (I. m. 3—4. p.)

⁸⁴ E kérdésnek elég elterjedt irodalma van, bár a problémát általában helytelen szemszögből vizsgálják. Így pl. Fehr szerint nincs is olyan külön jogi probléma, ami a költészetől elválasztható lenne (FEHR, Hans: Das Recht in der Dichtung, Bern, 1931. 15. p.), „hiszen a jog nem egyedül az igazság birodalma, hanem a szépség birodalmában is él” (uo. 7. p.). A kérdés polgári irodalmát összefogja és így használható bibliográfiát is ad: GERSTENBERG, Ekkehard: Das Recht in der Dichtung. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, XLI/1. 1954.

klór termékekben. A parasztság, amelyet — kevés kivétellel — helytelenül még ma is kizárólagosan tekintenek népnek a folklór szempontjából, a történelem folyamán elnyomott volt, így folklórisztikus termékeiben is ilyen társadalmi megkötöttségű jogtudat jelentkezik. Ez a társadalmilag hosszú időn keresztül kialakult, a joggal és hatalommal szemben álló magatartás egyrészt megszilárdult a jogtudatban is, amelyet az elnyomás alól történő felszabadítás sem tud rövid idő alatt megváltoztatni, másrészt utat nyitott, és még ma is utat nyithat annak a téves felfogásnak, hogy ez a magatartás valóban „lelki”, „faji”, „nemzeti” sajátosságokra vezethető vissza s nem konkrét társadalmi körülményekre, így örök és megváltozhatatlan.

Bizonyos fokig más a helyzet azokkal a szokásokkal, amelyek valamely régi jogszabály vagy jogi elv hatására alakultak ki, illetőleg tartalmilag ilyen lesüllyedt jogszabályt őriznek. Ezek is régi társadalmi viszonyokból erednek, mint más, hagyományos szokások is, és mégis élnek, irányítják az adott paraszti társadalmat vagy annak egy részét — nyilvánvalóan változott társadalmi viszonyok ellenére is. Itt talán még könnyebb a fentebb jellemzett tévútra jutni. A megfelelő magyarázatot azonban megtalálhatjuk.

Előszőr : miután ezek a szokások legtöbbször lokális jellegűek, irányító erejük abból a tényből fakad, hogy a társadalmi viszonyok nagy, társadalmi méretű átalakulása ellenére is még élnek a régi viszonyok helyi jellegű maradványai, amelyek erősítik a hozzájuk kapcsolódó régi szokásokat, és ismét csak erősítően hatnak vissza magukra a viszonyokra. Nem véletlen például, hogy a legtöbb sajátos szokás a falusi társadalomban a család életéhez kapcsolódik. (A népi jog kutatói is ezen a területen észlelték a legtöbb „jogszokást”.) A család ugyanis minden vonatkozásban a falusi társadalom alapejtje volt, sőt jórészen még ma is az. Központi helyét elsősorban annak köszönhetette, hogy a család egészen napjainkig, a mezőgazdaság kollektivizálásáig termelési egységként is funkcionált, sőt ez volt egyik leglényegesebb funkciója. Ez a funkció kialakította a paraszti család belső rendjét, amelynek konzervatívizmusa így adott volt, s egyik alapvető támaszát képezte a falusi társadalom tradicionális rendjének. A család mint termelési egység tehát — még a megváltozott viszonyok ellenére, még az alapvető társadalmi viszonyok változása ellenére is — jelentős részében konzerválta a falusi életrend szokásait. Ennek a helyzetnek a megváltozása sok tekintetben még a mezőgazdaság kollektivizálása után is hosszabb időt, s nevelő munkát igényel. Mindebből következik, hogy *másodszo*r : az egész hagyományos szokási rend átalakulása, amely egészében és lényegében nem tudatos irányításnak alávetett alakulás, mint például a jogalkotás, hanem ösztönösen követi a társadalmi viszonyok változását, igen sok áttételen, bonyolult egyéni és társadalmi tudati folyamaton keresztül, lassan megy végbe. Különösen a falusi társadalomban, amely sajátos vonásainál fogva egyébként is hagyománytisztelő.^{84a}

^{84a} A polgári jogtudomány — a társadalmi fejlődés tartalmi meghatározó jelentőségét figyelmen kívül hagyva — általános jelleggel vélte felismerni, hogy a hagyománytisztelő, a régi szokásokhoz és a történelmi joghoz való ragaszkodás emocionálisan is erősíti az adott közösséghez, különösen a nemzethez való tartozás érzését. (Ld. PATTERSON, Edwin: Historical and Evolutionary Theories of Law. Columbia Law Review, Vol. 51. No. 6. 1951. 684. p.) A meghatározott társadalmi talajon kifejlődött ilyen emocionális összefüggés általában konzervatív történelmi szemlélettel, tehát a nacionalizmus jellemzett válfajával jár együtt. A paraszttársadalomban — noha az osztálytagozódás szerinti különbséggel — az említett vonások folytán az ilyesfajta konzervatív nacionalizmus

Milyen álláspontot foglalhatunk tehát el a népi jogéletkutatás valódi lehetőségei és haszna szempontjából? Azzal kell kezdenünk, hogy miután különálló népi jog nincs, a „népi jogélet” mint sajátos fogalom sem takar más, a társadalom jogéletétől különböző, sajátos társadalmi valóságot.

A „népi jogélet” kutatása tehát lényegében azonos feladatot jelentene a jogélet kutatásával általában. De mit érthetünk „jogélet”-en? Szoros értelemben a jogszabályoknak társadalmi érvényesülését, tágabb értelemben azt is, hogy mennyiben irányítják a jogszabályok a társadalom vagy annak egy része életét; és mennyiben más magatartási szabályok, amelyek eredetének, érvényesülési okainak kutatása érdekes feladat. Ez azonban már nem a szűk értelemben vett „népi jogélet”, ez az egész társadalom jogélete. Ebben a kérdésben adódhatók kutatásoknak tehát semmi közük sem lehet már a „népi jogélet” kutatóinak elképzeléseihez. Nemcsak a cél, a társadalmi meghatározottság, a használt fogalmak, de a módszerek tekintetében sem. Ilyen kutatásoknak nem lehet célja a „népi jog” felmérése, hanem a jogelmélet egyik rész-problémájának, a *jogszabályok társadalmi érvényesülésének, más magatartási szabályokkal való összefüggésének vizsgálata* számára szolgáltatandó adatokat. A társadalom jogi életében folytatott konkrét kutatás hasznos lehet a jogtudat alakulásának felmérése szempontjából is. Felderítheti a szocialista jogtudat kibontakozásának folyamatát, a közreható tényezőket, vizsgálhatja és meghatározhatja az esetleges helyi elmaradás okait stb. A jogtudat alakulása, a szocialista jogtudat kiteljesedése a társadalomban nem közömbös a szocializmus építése, a szocialista jog hatékonysága, a szocialista jog nevelő szerepének társadalmi méretű érvényesülése szempontjából. Az ilyesfajta konkrét vizsgálódások — mint a jogi jelenségek sokféle szempontból történő konkrét vizsgálata általában — tehát kétségtelenül haszonnal járnának. (Természetesen nem is szorítkozhat a falusi, tehát a régi romantikus értelemben vett „népi” társadalomra.) Mindez azonban már nem a „népi jog” problémája. Ebből a szempontból sem volt érdektelen azonban a népi jogélet kutatására irányult mozgalom társadalmi-történeti tartalmának feltárása, elsősorban a szükséges elhatárolás és a félreértések eloszlatása miatt. A napjainkban meginduló marxista szociológiai vizsgálatok a köztudatban ugyanis sokszor óhatatlanul a két világháború közötti idők népies szociografálását is idézik, a konkrét jogi szociológiai vizsgálatok pedig az egyetlen jogi felmérő- és gyűjtőmunkát, a népi jogi mozgalmat. A marxista szociológia számára — tárgyunkat tekintve pedig a konkrét marxista jogi szociológiai vizsgálatok sikere szempontjából — rendkívül fontos, hogy az ilyen, legtöbbször tájékozatlanságból és múltbeli emlékekből fakadó hamis azonosítást vagy akár csak analógiát is időben megakadályozzuk. Ennek pedig — nézetünk szerint — legelőravezetőbb eszköze az említett mozgalmak társadalmi-történeti tartalmának módszerei és eredményei elégtelenségének feltárása. De arra is választ kell keresnünk, mi a haszna a *jogi néphagyományok* gyűjtésének, illetőleg a már rendelkezésre álló adathalmazból milyen kérdésekre várhatnánk feleletet.

különösen felismerhető. Nem véletlenül állapított meg igen nagyfokú korrelációt egy konkrét szociológiai vizsgálat Németországban a nacionalizmus és a parasztság között. (Vö. FRIEDRICK: *The Agricultural Basis of Emotional Nationalism. Public Opinion Quarterly*, Vol. I. No. 2. 1937. 51—61. p.) E vizsgálat megállapításai — ha adatait megfelelően értékeljük és a parasztság osztálymeghatározottságát, nem különben az 1929-es német állapotokat (ideértve a vizsgálat által is kimutatott katolikus egyházi befolyást) figyelembe vesszük — kétségtelenül sok igazságot tartalmaznak.

A jogi néphagyomány, mint minden más néphagyomány, történeti felhalmozódás eredménye. Történetiségéből eredően egyrészt őrzi az elmúlt korszakok, társadalmi rendszerek egyes jogi emlékeit. Ezek a paraszti társadalom elmaradottabb viszonyai folytán itt tovább élhettek, s e viszonyok szükségleteihez alakulva, bizonyos fokig, mint hagyományok, sokszor eredetüket és értelmüket vesztett szokások még ma is élnek. Másrészt a jogi néphagyományok anyagában található olyan vonások is, amelyek az elnyomott parasztság urainak osztályjogával szemben álló jogtudatából keletkeztek, s az elnyomott társadalom igényét fejezték ki szokásokban, intézményekben, s melyek később sok esetben eredeti értelmük elhomályosulásával éltek és élnek tovább a jogi néphagyományok szövevényében. E hagyományi anyagnak felkutatása, illetőleg a már rendelkezésre álló adatok értékelése, történeti eredetének, helyének meghatározása két tudományág erőfeszítéseit igényelheti. A jogtörténetre és a néprajztudományra gondolunk. E két tudomány szempontjait a „népi jogélet” kutatói is hangoztatták, csak éppen nem érvényesítették. A gyűjtött anyagot többé-kevésbé a jogrendszer akkori tagozódásának megfelelően rendszereztek, azonban a tudományos feldolgozás, akár jogtörténeti, akár a néprajzi elmaradt. A két tudományág szempontjai a jogi néphagyományok gyűjtése területén egyébként találkozhatnak is, hiszen a marxista néprajz is történeti jellegű tudomány, s művelése feltétlenül többet jelent az egyszerű leírásnál és rendszerezésnél. A néprajz, közelebbről a folklórisztika számára még egy érdekes kutatási szempont kínálkozik: nem lenne érdektelen gyűjteni és feldolgozni a jogtudat megnyilvánulásait az egyes folklortermekekben, népmesében, népdalban stb. Az ilyesfajta kutatás a szorosán vett folklórisztikai szempontokon túl is érdekes képet adhatna az elnyomott nép jogtudatának alakulásáról.

Összefoglalva: a „népi jogélet” kutatásáról nem lehet szó, mert ilyen nincs. Az egész társadalom jogéletének kutatása viszont már nem a „népi jog” fogalmával kapcsolatos feladat, ez a jogelmélet egy részproblémája lehet. A jogi néphagyományok gyűjtése és valóban tudományos feldolgozása a jogtörténet és a néprajz számára hozhat eredményeket. Mondanunk sem kell, hogy az ilyen munka *még hallgatólagosan sem tartalmazhat jogpolitikai szempontokat*, nem fedezhet nacionalista ideológiát, s a gyűjtés, de különösen a feldolgozás az eddiginél jóval magasabb tudományos színvonalat, marxista társadalmi-történeti iskolázottságot követel.

VII.

A népi jogélet kutatásának társadalmi tartalma, nemkülönben szellemi összetevői is azt mutatják, hogy a *nemzeti és a romantikus felfogású népi jognak ilyen összekapcsolása Magyarországon is a nacionalizmus egyik megnyilatkozási formája volt*. Ez jutott kifejezésre a kérdés politikai hátterében is — akár tudtak erről művelői, akár nem. Egyebek közt tehát a nacionalizmus elleni küzdelem is megköveteli, hogy a népi jog és a nemzeti jog fogalmát tisztázva, társadalmi tartalmát felderítve, mindkét fogalmat a maga helyére tegyük. Az ún. népi joggal kapcsolatban már világos, hogy az csak történeti és néprajzi értelemben bír a valóságnak megfelelő tartalommal, így kutatása kizárólag ilyen szempontból jelentős. Sőt, e szempontoknak bármilyen fokú negligálása ismét a népi és a nemzeti jog fogalmának összekeveredését, azaz a nemzetinek a romantikus,

a múlthoz tapadó „népi” tartalommal való megtöltését eredményezné. Ez pedig visszafelé mutatást, tehát reakciót jelentene. Az elmondottakból is adódik, hogy a „nemzeti” jelzőt a joggal kapcsolatban semmiképpen sem használhatjuk olyan népi, mondhatnánk folklorisztikus tartalommal, ahogyan az a történeti jogi iskolával megjelent, ahogyan egyebek között Magyarországon is talajra talált. Kérdés tehát, mit jelent a nemzeti jog mint fogalom, mi a viszonya a társadalom fejlődéséhez és a szocialista joghoz?

Mi a nemzeti tartalom a jogban, mi az egyes jogrendszerek sajátos „szelleme”? E kérdések körül zajló viták ma sem értek véget, és találkozunk még szinte teljesen a Savigny-féle népszellem-konstrukciónak megfelelő nézetekkel is. Ezek a nézetek általában abból indulnak ki, hogy a jog ugyanolyan megnyilvánulása a „népnek” vagy a kultúrának, mint a nyelv, az irodalom, a zene, és így a nemzeti jog tartalmát a *sajátos* történetiséggel, nagyon sokszor még ma is folklorisztikus elemekkel határozzák meg. Ilyen álláspontot képvisel például ma is Hans Fehr, aki szerint a jogot a nép jogi meggyőződésén keresztül lehet megismerni, ennél fogva a jogtörténet sem az intézmények története. Arra a következtetésre jut, ami egyébként teljesen a romantika hangja, hogy a néptudományok és a jogtudományok együtt kell haladnia. Így azután — mint írja — a jogtörténet képes lesz arra is, hogy necsak visszafelé, hanem előre is tekintsen, és a jogtörténész — mert a jogintézményeket a nép jogérzetéhez mérheti — a legjobb kritikusa lesz a jövő jogászának is.⁸⁵ Általános jelleggel is megállapíthatjuk azonban, hogy az ilyen szemlélet nem is elsősorban a jogelméletben, hanem a jogtörténetben kap helyt. A Schwerin—Thieme-féle német jogtörténetben például azt olvassuk, hogy a jog is egyik oldala az összkultúrának, és ősforrása a *nép szelleme*, noha a külső szellemi áramlatok éppen úgy befolyásolják, mint a gazdasági szükségletek vagy a politikai vélemények.⁸⁶ Hasonló felfogásból eredő igénnyel találkozunk a magyar „népi jog” kutatóinál is, akik a jogot mint a nemzeti kultúra részét, szintén a múlthoz kötött folklorisztikus szempontok alapján kívánták fejleszteni: „Ha a jog része a nemzeti kultúrának, márpedig feltétlenül az, akkor a művelődés más területeinek intését nekünk sem szabad elhanyagolnunk. A magyar irodalom, ének, zene eddig nem is álmodott megújulás útjára lépnek, mikor művelőik visszatértek a nép élő kincséhez. Mi bizonyítja, hogy népünk éppen csak a jog területén nem képes eredeti alkotásra?”⁸⁷ Bár valóban a jog a kultúra része — (ha nem is olyan értelemben, mint Kohler felfogásában, aki szerint minden kultúrának sajátos jog és minden jognak sajátos kultúráját felel meg, sőt mint más helyütt fejtegeti, a jog egyenesen a múlt kultúráját, annak kultúreszméjét fejezi ki, tehát a múlthoz kötött)⁸⁸ —, s mint ilyen természetesen nem független a múlttól sem, mégis, a jog és a kultúra más részei között különbséget kell tennünk. A jogot, éppen úgy, mint az irodalmat, a zenét, a művészeteket, végsősoron a társadalom anyagi életfeltételeire vezethetjük vissza, azonban ez a „végsősoron” kifejezés valóban távolságot és nemcsak egyenes irányú távolságot, hanem számos más tényező érvényesülését, hatását, végeredményben igen bonyolult folyamatot jelent. A szellemi kultúra minden részét köti az

⁸⁵ FEHR i. m. VII-VIII. p.

⁸⁶ SCHWERIN—THIEME i. m. 2—3. p.

⁸⁷ BÓNIS: Magyar jogtörténet. II. köt. 243. p.

⁸⁸ KOHLER, Josef: Recht als Kulturscheinung. 5. p. Vö. Holtzendorfsche Enzyklopädie der Rechtswissenschaft I. kötetében megjelent cikkével. 6. p.

egész kultúra fejlődése, saját története, más kulturális és egyéb tényezők hatása stb. Így van ez a jog tekintetében is, de mégsem állítható egy szintre a kultúra más részével. A jog és a társadalom anyagi életfeltételei között viszonylag rövidebb az út, mint például az irodalom vagy éppen a zene esetében, és a legközvetlenebbül, éppen ezért hatalommal, kényszerrel mögötte szolgálja az adott anyagi életfeltételekre épült uralkodó osztály érdekeit. Az irodalomnak és a zenének egy része is az osztályviszonyokat fejezi ki, de csak részben az adott uralkodó osztály érdekeit, egy másik része szemben áll azzal, s a társadalom más, elnyomott osztályai elveinek és érzelmeinek kifejezőjévé válik. Sőt, az irodalomban vagy a zenében, de más művészetben is fellelhetők olyan elemek, amelyek nem kapcsolódnak az osztálytartalomhoz.

A jog azonban, ha találunk is területén olyan kizárólag formai jellegű elemeket, amelyek egyaránt kiszolgálják több vagy adott esetben minden társadalmi formációt, tehát több uralkodó osztályt, lényegében osztálykötött, éspedig kizárólag az uralkodó osztály érdekeihez kötött. Egy államilag szervezett társadalomban kétféle jogrendet nem találunk. Kialakulhat s ki is alakul a fennálló és ható joggal kapcsolatos vagy akár attól független jogi nézetek rendszere az uralkodó osztályon belül és a társadalom más részeiben is, amelynek vannak elképzelései a helyesnek tartott magatartásról, esetleg ezeknek megfelelő objektívizálódott szokásai is, ez azonban nem jog, mert az uralkodó osztály állama csak a saját érdekeinek megfelelő szabályt látja el a jog legfontosabb ismérével, az állami kikényszerítés lehetőségével.

Ha tehát az irodalom vagy a zene, a művészetek más ágai nemzeti hagyományokhoz nyúlnak, vagy éppen a folklór kincseiből merítenek, alkalmuk van arra, hogy ahhoz a kulturális anyaghoz nyúljanak, amely az emberiség egyetemes, konkrét esetben nemzeti haladását szolgálta, általános emberi érzelmeket fejez ki, s amely a maga művészi megjelenésében időtállóan is szép. A nemzeti jellegzetességek felhasználása azonban még itt sem válogatás nélküli lehetőség. „A nemzeti jellegzetességek között meg kell különböztetni azt, ami haladó, azt, ami növekszik és fejlődik, azt, ami előre a jövő felé fordul, vagyis azt, ami a nemzet többségének és dolgozó rétegeinek alapvető érdekeivel fonódik egybe, más szóval meg kell különböztetni a nemzeti „értelmet” a nemzeti „előítéletektől”, melyek a kizsákmányoló osztályok önző érdekeinek felelnek meg és amelyeket ezek igyekeznek a néphe beplántálni.”⁸⁹ Az irodalomnak és a zenének a folklór felé való fordulása a nép politikai felemelkedésének kívánását, tehát a nemzeti értelem keresését is jelentheti. Ha nem így van, ha ezzel együtt nem a nép társadalmi felemelkedésére, felszabadítására törekszik, akkor értelmetlen széplelkűséggé fajul, és éppen a néptől lesz idegen, sőt ellenségesé válik számára.⁹⁰ A folklór tartalma — osztálytársadalomban — jó részben

⁸⁹ BLAGÓJ, D. D.: Az irodalom nemzeti jellegzetességéről. Irodalomtudományi Értesítő, II. évf. 5. sz. 1952. 3. p.

⁹⁰ Ezt a tényt a népi mozgalom baloldalához tartozott Erdei Ferenc már 1937-ben felismerte. A következőket írta: „A népművészet, viselet és tánc propagálása, »megmentése« nem teszi gazdagabbá a parasztság életét. Nem lesz jobb, értékesebb és emberibb az élete, ha följújtja szépnek hitt és valóban szép régi műformáit. Akkor igen, gazdagabb és emberibb lett általa a paraszt élete, amikor sem ő, sem kívülállók el sem képzelhettek más életet számára, mint a szakadatlan munkát és a primitív szorongattatást. Akkor emberségének egyetlen megnyilatkozása volt a termelés eszközeire és alkalmaira »szerzett« mű és az ugyanoda kapcsolódó mithológia. . . De ma, amikor más, szabadabb és polgárabb formája is lehetséges az életnek. . . ma kártékony önámítás és kifejlést gátló akadályoz-

osztályjellegű. A nép a saját társadalmi helyzetének megfelelően formálja a régebbiről adott kultúrkincseket is, amelyek így az adott időben kapcsolódnak a nép adott társadalmi helyzetéhez. Az irodalom, a zene stb. így valóban a haladást szolgálóan meríthet ebből a kincsestárból, hiszen az elnyomott nép szellemi termékeiben is szabadság, következésképpen a nemzeti és az emberi haladás után kívánczolt. Arany János felhasználhatta Ilsvai históriáját Toldi Miklósról, és Petőfi is gyúrhatott remekművet a nép száján élő mesekincsből, János vitéz alakjából. De hogyan szabályozhatná a jog a modern, osztálytekintetben más viszonyokat a parasztság körében esetleg szokásként élő régi jogtörténeti maradvány alapján? Vagy ezen túlmenően, hogyan használja fel a szocialista jogalkotás pl. Werbőczy Tripartitumát, de akár 1848. jogi emlékeit is? A jogtudomány nem kereshet — felhasználás céljaira — nemzeti vagy népi sajátosságokat jogtörténetünkben vagy a parasztság jogi néphagyományáiban, mert a jogszabályok és jogi intézmények adott osztályuralom termékei, és adott életviszonyok testére vannak szabva, így azokat a társadalom későbbi fejlődése során más osztályviszonyok, de általában más társadalmi viszonyok közt nem lehet felhasználni.

A jogfejlődés, alapjaiban és lényegileg, az emberi társadalom alapvető osztályviszonyait magában foglaló fejlődésen alapul, és számára ezek az osztályviszonyok a döntők. Ebből következik, hogy a történelem folyamán az azonos társadalmi alakulatoknak, tehát lényegében azonos osztályviszonyoknak alapjaiban azonos jogintézmények feleltek meg. Az eltérések másodlagosak: sok tényezőn, pl. az illető állam kultúrshívonalán, történelmén, társadalmi, de osztályjellegű sajátos fejlődésén múltak és múlnak a különbségek, amelyek azonban csak másodlagosak lehetnek. Nálunk pl. szeretik sajátos magyar jogintézménynek tekinteni az ősiséget, holott (amint erre a józanabb szemléletű magyar jogtörténeti irodalom már a múltban is rámutatott) az ősiségnek megfelelő jogintézmények bizonyos fejlődési fokot elért társadalmakban mindig megjelentek,⁹¹ ami magyar, az nem a lényeg, hanem a magyar jogtudomány által absztrahált és fogalomná kimunkált forma.

A jog is része a kultúrának — mondtuk —, következésképpen a nemzeti kultúrának is. Ebből következik, hogy a nemzet sajátos történelmi fejlődése, sajátos társadalmi viszonyainak alakulása egy bizonyos társadalmi-gazdasági alakulaton belül is nyomot hagy a jogrendszeren, amelynek így — legalábbis a formát tekintve — sok tekintetben sajátos arculatot ad. A jog esetében azonban ezek a másodlagos vonások is osztálykötöttek. Itt nem is annyira „a kultúra közösségében megnyilvánuló lelki alkat” hagy nyomot a jogrendszer alakulásán, mint inkább közvetlenül a társadalmi viszonyok, elsősorban az osztályviszonyok sajátos alakulása. Jó példa erre éppen az előbb említett ősiség intézménye a magyar jogban, vagy az angolszász országoknak a kontinentális országoktól eltérő jogrendszere. Lényegében ugyanis a magyar ősiség nem más, mint más országok hasonló jogintézményei voltak, s a jogrendszer monopolkapitalista tartalmát illetően nincs különbség — általában még az érvényesülő részletszabályozások lényegében sem — az angolszász és a kontinentális tőkés országok között sem.

tatás minden ilyen cselekedet.” S megjegyzi, hogy ez a „gyöngyösbokréta” parasztmozgalom nem osztályharca vezető akció. (ERDEI Ferenc: Futóhomok. 3. kiad. Bp. 1957. 261. p.)

⁹¹ Vö. pl. MURARIK Antal: Az ősiség eredete. Bp. 1938. 10. és köv. p.

Az egyes jogrendszerekben kifejezésre jutó különbségek — amelyek a nemzeti jelleget adják — tehát részben a sajátos viszonyokból adódó különbségek (ezek bizonyos fokig tartalmi jelleggel is megnyilvánulhatnak, de nem változtatnak az egész jogrendszer alapvető tartalmi, osztálymeghatározottságán), részben pedig formai jelentőségű különbségek. A forma és a tartalom viszonya a jogban sok tekintetben sajátos, így fordulhat elő, hogy különböző tartalom jelentkezhessen azonos formában, s azonos tartalom különböző formában. Az anyagi és az eljárási jog tartalom és forma viszonyából következik pl., hogy az eljárásjog mint forma bizonyos fokig inkább kifejezheti a formában tükröződő sajátos fejlődési viszonyokat, mint az anyagi jog. S valóban, az egyes jogrendszerek az eljárási jogot illetően több eltérő eljárási jellegzetességet mutatnak. (Noha meg kell jegyeznünk, hogy az alapvető eljárásjogi intézményeknek mint formának tartalmi meghatározottsága sok tekintetben az azonos formában is kifejezésre jut.) Az ily módon kifejezésre jutó, másodlagos jelentőségű nemzeti jelleg azonban sokszor *tartalomnak*, tehát elsődlegesnek tűnik. A társadalmi viszonyok alakulása következtében az uralkodó osztálynak, de esetleg éppen más osztályoknak is (szocialista társadalomban pl. a megdöntött, volt kizsákmányolóknak) az áll érdekében, hogy a másodlagos tényezőket tüntesse fel lényegeseknek, és a nemzeti jellegre való hivatkozással a jogrendszer a sajátos formára való hivatkozással a régi tartalomnak megfelelően próbálja alakítani, s ennek ürügyén a múlt jogintézményeit visszahozni. Ez történt pl. a kiegyezéskorabeli viták idején, de ez történt 1956-ban, és bizonyos fokig még ma is kísért az ilyen szemlélet.

Említettük már, hogy a nemzeti kultúra sajátos volta a nemzet történelmének, társadalmi viszonyainak sajátos fejlődésén alapszik. A társadalmi viszonyok ilyen alakulása természetesen a jogban is tükröződik. Új társadalmi alakulatok esetében ez különösen lényeges. A szocialista társadalom építését pl. — az alapvető egységen túl — minden ország sok tekintetben s bizonyos fokig más, jellemző körülmények, adottságok (természeti, társadalmi, gazdasági és kulturális adottságok) között folytatja.⁹² A jogrendszerben tehát, amelynek társadalmi kötöttsége az osztályérdek által való meghatározottságán túl is nyilvánvaló, az alapvetően azonos tartalom kifejeződésében elsősorban ezek a sajátosságok tükröződnek, és pedig igen sokféle módon. A jognak, amidőn követelménnyel lép fel az állampolgárokkal szemben — ha helyesen fejezi is ki a fejlődés irányát — magában kell foglalnia az embereknek a társadalmi viszonyok által alakított általános magatartásában megnyilatkozó normatív erőt is. Márpedig világos, hogy az általános magatartás jogszabály szerinti alakulása nem következik be pusztán a jogszabály parancsára. A magatartás alakulása a társadalmi viszonyok fejlődésének tükröképe, és feltétlenül megjegyzendő, hogy a társadalmi viszonyok a tudati viszonyokat is magukban foglalják. A tudatot is formáló jogszabály tehát nem szakadhat el a valóságtól, és csak olyan követelménnyel léphet fel, amelynek valósága — ha még nem is nyilvánul meg a társadalom statisztikai átlagának magatartásában —, de a társadalmi viszonyok valóságából a jogszabályi követelménynek megfelelő magatartás társadalmi átlaggal is elvárható a jogszabály közzétételének ténye folytán. (Világos ugyanis, hogy a jogszabály szankciójának alkalmazása csupán az individuális jogsértések leküzdésére hivatott és alkalmas.)

⁹² Erre Sztálin már 1920-ban utalt: Ld. A szovjethatalom politikája a nemzeti kérdésben. SZTÁLIN: Művei, 4. köt. Bp. 1950. 383. p.

A társadalmi viszonyok — ideértve a tudatiakat is — állapotából már eleve számos olyan sajátosság következhet, amely a jogrendszerben is kifejeződik. Ha el is tekintünk egyes kisebb társadalmi rétegek, csoportok sajátos társadalmi és tudati helyzetéből folyó magatartási sajátosságaitól, melyeknek leküzdése esetleg éppen a jog feladata, és amelyekhez kapcsolódó jogszabályi rendelkezések — ha ilyenek igényeltetnek — szintén sajátos vonásokat alkothatnak, még mindig nem egy olyan jogszabályt vagy jogszabályi rendelkezést találhatunk, amely a fenti értelemben vett társadalmi sajátosságokhoz kapcsolódik. Csak egyetlen példára utalunk: az új magyar Ptk. 611—614. §§ továbbra is fenntartják az ági öröklés intézményét, és pedig az indokolás szerint kifejezetten azért, mert a „tapasztalatok . . . azt mutatják, hogy az ági öröklés a magyar népben évtizedek óta meggyökeresedett öröklési rend”. A Ptk. megalkotása, sőt még elfogadása idején is a mezőgazdaság kollektívizálásában még nem születtek meg azok az eredmények, amelyek ma már, illetőleg a közeljövőben nagy részben megszüntetik az ági öröklés bizonyos gazdasági jellegű indítékait. Így ez az intézmény a jövőben már csak a régebbi társadalmi-gazdasági viszonyok tudati maradványait fejezi ki — kétségtelenül nemzeti sajátossággént — a jogrendszeren belül. Jogrendszerünk természetesen számos olyan jogszabályt tartalmaz, amelyben sajátos fejlődésünkkel kapcsolatos tényezők tükröződnek. Ilyen pl. a mezőgazdasági termelészövetkezetekkel kapcsolatos földtulajdon kérdése és a földjáradék, amelynek jelenlegi szabályozását pl. a szovjet fejlődéstől bizonyos fokig eltérő viszonyaink eredményezték. De sorolhatnánk más példákat is.

A „nemzeti” tehát a jogrendszerben sem jelenti a múlthoz kapcsolódó sajátos népszellem vagy valamilyen más irracionális erő megnyilvánulását. Nem lehet az egy-egy jogrendszerre jellemző sajátosságokat ilyen irracionális tényezőkkel összekapcsolni annál is kevésbé, mert ezekről a sajátosságokról a közelebbi vizsgálat általában kideríti, hogy tartalmilag távolról sem az adott ország jogának sajátosságai. A *nemzeti jog nem több, mint egy társadalmi-gazdasági rendszer jogának adott, konkrét, történeti megjelenése*, amelynek sajátos jellegét elsősorban az adott ország társadalmi viszonyainak sajátosságai adják meg.⁹³ Nem lehet tehát szó egy-egy jogrendszer sajátos szelleméről, és még kevésbé lehet egy-egy jogrendszernek a többitől elütő másodlagos, legtöbbször formai vonásaira kultuszt építeni. Erre a következtetésre jutnak egyébként a jog történetét kutató józan, a Volksgeist misztikájával (vagy az azt helyettesítő más hasonló szemlélettel) nem fertőzött polgári jogtudósok is. William Seagle pl. a Common Law kultuszával kapcsolatban azt írja, hogy ha a modern jogrendszereket valóban józanul és komolyan kutatjuk, arra az eredményre jutunk,

⁹³ A jogrendszer sajátosságát is sokszor éppen nem a múlt intézményeinek átvétele, hanem az ilyen sajátos intézmények, szokások, a múlt életviszonyainak tudati maradványai ellen jogi eszközökkel is folytatott küzdelem adja meg. Így pl. a Szovjetunióban egyes szövetséges köztársaságok büntetőjogában találunk olyan sajátos rendelkezéseket, amelyek pl. a házasságra való kényszerítést, a nőrablást, a két vagy többnejűséget büntetik. (Pl. a legújabb, 1959 júliusában megjelent kazah büntetőkódex 106, 107, 120 stb. §§.) Az albán büntető kódex 176. §-a bünteti pl. az ún. menyasszonyváltság fizetését és elfogadását, amellyel (legtöbbször háziállatok átadásával) a vőlegény vagy hozzátartozói a nő munkaerejét vásárolták meg az apától. De itt is találunk rendelkezéseket a mohamedán családi szervezet maradványaival szemben. Természetesen nemcsak ilyen kiragadott éles példák adják meg az egyes jogrendszerek — társadalmi viszonyokhoz kötött — sajátos vonásait, s nem is csak, sőt nem is elsősorban a büntetőjog területén találkozunk velük.

hogy lényegük azonos. A fejlődés azonos fokán álló jogrendszerek lényeges tartalma azonos, különbségek csak a formában és a technikában vannak. Értelmetlen dolog tehát egy-egy jogrendszer „szelleméről” beszélni⁹⁴ — vonja le a következtetést Seagle is.

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy a nemzeti jog a valóságban semmi kapcsolatban sincs a romantikus népi tartalommal, mint jogrendszer *nem* a nép történetileg felhalmozódott, sajátos, csak rá jellemző kultúrjavit őrzi. A nemzeti jog tartalma két vonást egyesít abban a lényegben, amelyre már utaltunk, tehát abban, hogy egy bizonyos társadalmi-gazdasági rendszer jogának (így azonos osztályviszonyoknak) konkrét történeti megjelenése. Az egyik vonás tartalma az adott állam sajátos — az alapvető társadalmi-gazdasági viszonyokhoz képest azonban csak másodlagos — társadalmi viszonyainak (s ebben a tudati viszonyok is bennfoglaltatnak) konkrét hatása a jogrendszer intézményeiben. A másik lényegében a formai elem, amely e viszonyoknak, a történeti fejlődés során kialakult kultúrvonásoknak megjelenése a jogban a történetileg kialakult forma képében. Ezeknek a kultúrvonásoknak, illetőleg a jogban való tükröződésüknek elemzésére itt nem vállalkozhatunk. Mindössze egyre kívánunk rámutatni: a jogászi hagyományok szerepére. Ezek a hagyományok — amelyek a jog formai arculatát, megjelenését befolyásolhatják — általában nem tartalmi hagyományok, hanem bizonyos gondolkodási és technikai jellegzetességek, amelyek a jogászi képzés, szakirodalom és gyakorlat során fejlődnek és hatnak a jogász gondolkodásában, s így tükröződnek a jogszabályokban is. Például a nagyobb jogási műveltséggel, hagyományokkal rendelkező országokban kifinomultabb jogszabályszerkezetségi technikában nyilvánulhatnak meg, vagy pedig bizonyos fokig hathatnak a jogi szabályozás által átfogott életviszonyok sokaságának alakulására stb. Ezek jelentőségét azonban semmiképpen sem szabad túlbecsülni.

A jogrendszer nemzeti voltának kérdése ma is napirenden van, s a kérdés mai életrehívói elsősorban a szocialista jogfejlődéssel állítják szembe. Lényegében tehát nemcsak hogy egy síkra helyezik a tartalmat és a formát, hanem az utóbbit célzatosan mint lényegét állítják szembe az előbbivel. E szembeállítás bevallottan vagy hallgatólagosan a szocialista jogfejlődés eredményeit a nemzetietlenség bélyegével ellátva, úgy szeretné kiküszöbölni, ahogyan régebben 1848—49. polgári demokratikus vívmányait próbálták a múlt viszonyaihoz ragaszkodó, a földesúri osztály érdekeit szolgáló jogászok a nemzeti jogfejlődéssel szembeállítva, idegennek tekinteni. A nemzeti jog ilyen követelése ma is a múlthoz való visszafordulást jelent, s lényegében szembe áll a valódi nemzeti s népi — a dolgozó nép összességének érdekeit szolgáló — joggal, s végső sorban szubjektív, a társadalmi törvényeket felvagy el nem ismerő történelemfelfogást jelent. A szocialista jog viszont, amely a társadalmi fejlődés egészén alapul és kifejezi a hazai adottságokat is, joggal igényelheti a nemzeti és — a nem romantikus értelemben vett — népi jelzőket is.

⁹⁴SEAGLE, William: Weltgeschichte des Rechts. München—Berlin, 1958. 227—228. p.

Автор рассматривает проблемы народного и национального права, группируя их по следующим пунктам: I. Идея нации и народа в юридической науке — историческая школа права. II. Развитие мысли народа и нации в Венгрии и ее место в венгерской юридической науке XIX века. III. Появление движения по исследованию «правовой жизни народа» и его общественные корни в Венгрии. IV. Противоречие между венгерской жизнью и «чужим правом» — характер этого движения с точки зрения правовой политики. V. «Народное право» — этнография — история права. VI. Понятие и содержание «народного права» — возможность исследования «правовой жизни народа». VII. Национальное право — социалистическое право. Ядро статьи состоит в раскрытии общественных корней исследования правовой жизни народа, которое имело место в Венгрии в период между двумя мировыми войнами, вместе с оценкой идеологии и итогов этого исследования. Следя за указанной целью, автор коротко показывает следы первого совместного появления идеи народного и национального права в области исторической школы права в Германии, очеркивая общественно-исторические мотивы и значение этого вместе с характерными теоретическими моментами. Статья придерживается позиции, по которой идея, подчеркивавшая романтическое народное содержание национального права, проявила уже от самого начала своего появления действие против развития общества. Такой же была ее функция также в Венгрии, где национальные лозунги использовались после 1848 г. для защиты феодальных юридических институтов прошлого против буржуазного развития. Движение по исследованию правовой жизни народа в период между двумя мировыми войнами, трактующее право по сути дела с точки зрения исторической школы права, усматривало венгерское право в обычаях, сохранившихся из прошлого, в памятниках истории права, получивших частично фольклорный характер, противопоставляя такое венгерское право отбрасываемому буржуазные отношения «чуждому праву». Подобно исторической школе, оно трактовало явления культуры без всякого дифференцирования, поставляя право на уровень языка, фольклорных продуктов, музыки, сводя все это к духу и жизни народа. Раскрыв корни и роль этого движения с социально-политической точки зрения, автор констатирует, что движение по исследованию народного права, несмотря на цели, намеченные правовой политикой, следило за целями, которые не были выяснены с точки зрения науки, причем его методы не оказались подходящими. Поэтому собранные материалы не являются удовлетворительными ни с юридической, ни с этнографической точки зрения, а само собрание не было способно отделить т. н. правовой обычай народа от другого обычая, вследствие чего «правовая жизнь народа» вообще означала практически обычную жизнь сельского общества. Но это закономерно, так как нет особой правовой жизни народа. Таким образом исследование обычая сельского общества, затрагивающего также область права, может оказаться интересным прежде всего для формирования правосознания сельского общества, оно может быть частью юридически-социологического исследования по вопросам отношения общественно осуществлению права, по вопросам о соотношении права и других норм поведения, будучи, однако, лишено всяких целей и аспектов правовой политики. В первую очередь могут быть, однако, учтены исследования в области этнографии или истории права.

Анализируя понятие национального права, заключительная часть статьи приводит к выводу о том, что оно по содержанию не означает романтического «народного» права, будучи не чем иным, как конкретным историческим появлением права определенного социально-экономического строя, особенности которого могут быть обусловлены частично возможными, но при этом вторичными характерными чертами общественных отношений, а частично и особыми формальными моментами, сложившимися исторически на этом основании. Поэтому национальное право не может отождествляться с юридическими институтами прошлого (сформировавшимися в результате других общественных отношений). Такая ложная концепция национального права выражает только националистическое стремление, направленное против прогресса, в наш период против социалистического развития.

DROIT POPULAIRE ET DROIT NATIONAL

Kálmán Kulcsár

Les problèmes du droit populaire et du droit national sont analysés par l'auteur en groupes sous les chapitres suivants: I. L'idée populaire et l'idée nationale dans la science du droit — l'école historique du droit. — II. L'évolution de l'idée populaire et nationale en Hongrie et sa place dans la science hongroise du droit du XIXe siècle. — III. L'apparition du mouvement visant la recherche d'une «vie juridique populaire» en Hongrie et les racines sociales de ce mouvement. IV. L'antagonisme entre la vie hongroise et le «droit étranger». La caractère de politique législative du mouvement. V. «Droit populaire» — ethnographie — histoire du droit. — VI. La notion et le contenu du «droit populaire» — la possibilité des recherches d'une «vie juridique populaire». — VII. Droit national — droit socialiste.

L'essentiel de l'étude est la mise au jour des racines sociales des recherches de la vie juridique du peuple poursuivies en Hongrie entre les deux guerres ainsi que la critique de leur idéologie et l'appréciation de leurs résultats. Dans ce but l'étude esquisse brièvement la première apparition conjointe des idées du droit populaire et du droit national dans l'école historique du droit en Allemagne, en exposant sommairement leurs causes, leur rôle et leurs traits doctrinaux caractéristiques. Suivant l'étude, l'idée d'un droit national, en soulignant son contenu populaire romantique, agit dès son apparition dans un sens contraire à l'évolution sociale. Elle eut la même fonction en Hongrie, où après 1848, avec la devise nationale, on s'efforça de défendre les institutions juridiques féodales du passé contre l'évolution bourgeoise. Dans la période entre les deux guerres, les recherches de la vie juridique du peuple, en considérant le droit selon la manière de voir de l'école historique, ne reconnurent comme droit hongrois que certains usages survivants du passé ainsi que certains monuments historiques du droit, révélant en partie des éléments folkloristiques déjà: c'est ce qu'elles opposèrent au «droit étranger» reflétant les conditions de la bourgeoisie. Comme l'école historique du droit, ces recherches concurent les phénomènes culturels comme non-différenciés et mirent le droit sur le même plan avec la langue, la musique, le folklore, en faisant dériver tout ceci de l'âme du peuple. Après avoir mis au jour les racines sociales et politiques ainsi que le rôle rempli par ce mouvement, l'étude constate que le mouvement de la recherche du droit populaire, en dehors de buts de politique législative, poursuit par des méthodes peu appropriées des buts scientifiques mal définis. Ainsi le matériel recueilli apparaît du point de vue juridique et ethnographique également comme insuffisant: le collectionnement était incapable de délimiter les coutumes juridiques populaires des autres coutumes et ainsi dans la pratique la «vie juridique du peuple» équivalait en général à la vie coutumière de la société villageoise. Du reste, une vie juridique particulière du peuple n'existe pas. Ainsi l'examen des usages des sociétés villageoises en tant qu'ils touchent le domaine du droit aussi, peut être intéressant en premier lieu du point de vue de la formation de la conscience juridique de la société villageoise et, en conséquence, il peut faire partie des recherches de sociologie juridique ayant trait à la réalisation sociale du droit ainsi qu'à la relation entre le droit et autres normes de comportement, mais tout ceci sans aucun but ou manière de voir relevant de la politique législative. Toutefois, ce sont des recherches régies par des considérations relevant de l'ethnographie et de l'histoire du droit qui peuvent entrer en ligne de compte.

La partie finale de l'étude, en analysant la notion du droit national, constate que ce droit, même du point de vue de son contenu, ne saurait être identifié avec le droit «populaire» romantique. Le droit national est au fond la manifestation concrète et historique du droit d'un système social et économique donné, dont les particularités peuvent être déterminées en partie par les traits spéciaux accidentels et secondaires des conditions sociales et, en partie, par certains éléments particuliers de forme historiquement développés. Le droit national ne saurait donc être assimilé aux institutions du passé, formées dans d'autres conditions sociales. Une telle conception erronée du droit national n'exprime que des tendances nationalistes, contraires au progrès, c'est à dire à l'évolution socialiste de nos jours.